

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧІНИ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь магістр

на тему:

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКОЇ РОДИНИ НА
РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДІВЧАТ-ПІДЛІТКІВ

Виконала : здобувачка II курсу, 266 групи

спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми Психологія

Баришпол Богдана Дмитрівна

Керівник:

к. психол. н., професор

Тетяна ПЕРЕПЕЛЮК

Рецензент:

д. психол. н., професор

Олександр САФІН

Умань – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИХОВАННЯ У БАТЬКІВСЬКІЙ РОДИНІ	7
1.1. Загальні стратегії стилів батьківського виховання	7
1.2. Взаємозв'язок батьківського впливу та віку дитини	15
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ДІВЧАТ-ПІДЛІТКІВ	22
2.1. Психологічні аспекти розвитку у підлітковому віці	22
2.2. Особливості формування особистості дівчат-підлітків	39
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКОЇ РОДИНИ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДІВЧАТ-ПІДЛІТКІВ	48
3.1. Методики діагностики та інтерпретація отриманих даних	48
3.2. Психолого-педагогічні рекомендації щодо покращення рівня взаємодії батьківської родини та дівчини-підлітка у процесі виховання	53
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство ставить перед собою завдання не лише забезпечити фізичний та матеріальний розвиток нового покоління, але й створити оптимальні умови для формування здорової та гармонійно розвиненої особистості. Одним із ключових факторів, які визначають та впливають на розвиток особистості у підлітковому віці, є батьківська родина. Виховання, яке дитина отримує в родині, має значний вплив на її емоційний, соціальний та когнітивний розвиток.

Підлітковий вік є періодом інтенсивного росту та змін, коли створюється фундаментальна база для майбутнього самопрофілювання та соціальної адаптації. Враховуючи роль гендерних стереотипів, культурних впливів та технологічних зрушень, дослідження впливу батьківської родини стає ключовим для розуміння сучасних тенденцій у формуванні особистості підлітків.

Виклики, що стосуються ролі батьків, управління емоціями та встановлення позитивних взаємин, мають визначальне значення для розвитку здорової, впевненої у собі та соціально компетентної особистості. Зважаючи на сучасні тенденції зміни структури сім'ї та розмаїття форм виховання, аналіз впливу батьків на дівчат-підлітків стає важливим кроком у розумінні та оптимізації цього процесу.

Випускна кваліфікаційна робота присвячена вивченню особливостей впливу батьківської родини на розвиток особистості дівчат-підлітків, має на меті не лише розкриття основних теоретичних аспектів, але і надання конкретних рекомендацій для сучасних батьків та вихователів. Розширення наукового розуміння цієї теми сприятиме вдосконаленню практичних підходів до виховання та допоможе вирішити актуальні завдання сучасного покоління.

Спостереження за формуванням особистості дівчат-підлітків у сучасному контексті виявляє певні тренди, які визначаються високою

ступенем динаміки та різноманіттям факторів. Зміни у структурі родини, економічні нестабільності, а також вплив інформаційних технологій створюють нові виклики для батьків та вихователів, які потребують глибшого розуміння та адаптації педагогічних стратегій.

Психосоціальна інтеграція та формування здорового самовизначення стають основними завданнями підліткового періоду. Врахування впливу батьківської родини на ці процеси є ключовим чинником для розуміння індивідуальних особливостей та потреб кожної дівчини-підлітка.

Кваліфікаційна робота здатна відкрити нові горизонти в дослідженні взаємозв'язку між батьківською родиною та формуванням особистості дівчат-підлітків. Зосереджена на аналізі конкретних факторів виховання, вона стане вагомим внеском у розвиток психологічної науки та сприятиме подальшому вдосконаленню педагогічної практики в галузі сімейного виховання.

Отже, випускна кваліфікаційна робота пропонує глибше поглиблення в проблематику впливу батьківської родини на формування особистості дівчат-підлітків, враховуючи сучасні тенденції та виклики. Розуміння цього аспекту може допомогти вдосконалити стратегії виховання, покращити якість сімейних відносин та створити сприятливі умови для повноцінного розвитку молодого покоління.

Таким чином, теоретична розробленість окресленої вище проблеми та її актуальність визначили тему магістерського дослідження «Особливості впливу батьківської родини на розвиток особистості дівчат-підлітків»

Мета дослідження – дослідити особливості впливу виховання батьків на формування особистості дівчат-підлітків.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну та методичну літературу по проблемі кваліфікаційної випускової роботи.
2. Розкрити сутність та зміст основних понять дослідження.

3. Обґрунтувати стратегії батьківського виховання.
4. Емпірично дослідити тип родинного виховання, який присутній у сім'ях дівчат-підлітків.
5. Розробити психолого-педагогічні рекомендації щодо покращення рівня взаємодії батьківської родини та дівчини-підлітка у процесі виховання.

Об'єкт дослідження – процес виховання у батьківській родині.

Предмет дослідження – вплив стилів родинного виховання на становлення особистості дівчини-підлітка.

Методи дослідження:

- Теоретичні (аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення науково-методичної інформації по проблемі дослідження).
- Емпіричні : бесіда, діагностичні методики (тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей А.Я. Варги і В.В. Століна; опитувальник соціалізації для школярів «Моя сім'я»).

Теоретичне значення полягає у обґрунтуванні теоретичної науково-методичної інформації по питанню впливу батьківської родини на становлення особистості дитини-дівчини-підлітка.

Практичне значення полягає у розробці психолого-педагогічних рекомендацій батькам та дівчатам-підліткам щодо консолідації у процесі сімейного виховання; підвищення рівня культури батьків та дітей; гуманізації процесу взаємодії у сім'ях. Результати дослідження можуть бути використані класними керівниками, психологами освітніх закладів, соціальними педагогами, батьками тощо.

База дослідження: дівчата підлітки шкіл міста, анкетування проводилися анонімно з дозволу батьків.

Апробація дослідження

- 1) Барішпол Богдана Дмитрівна, здобувачка. Психологічний вплив

батьків на стан стресостійкості у доньок в період пубертатну. Тема виступу на VI Всеукраїнських психологічних читаннях «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів», які відбулися 21 квітня 2023 р. на базі кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

2) Виступ на попередньому захисті випускних кваліфікаційних робіт на засіданні кафедри психології УДПУ імені Павла Тичини 16 листопада 2023 року.

Публікації результатів дослідження:

1) Баришпол Богдана. Специфіка формування психосексуальної культури підлітків-дівчат у екстремальних ситуаціях. Сучасні тренінгові технології для розвитку Особистості: еко-тренінг [збірник тез доповідей VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (25-26 квітня 2023 року)]. Відп. ред. Н.А. Харченко, С.О. Лукомська. Умань-Київ: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2023. С. 14-16.

2) Перепелюк Т.Д., Баришпол Б.Д. Значення виховного впливу тата на становлення особистості доньки-підлітка. Актуальні питання психології: теорія, методика, практика: збірник матеріалів XII-тої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції, 11-12 жовтня 2023 р. / гол. ред. Перепелюк Т.Д. Умань С. 168-170.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКОЇ РОДИНИ

1.1. Загальні стратегії стилів батьківського виховання

Сучасна наука про батьківство та виховання дітей відзначається великою різноманітністю та складністю підходів, що дозволяють краще розуміти цей важливий аспект сімейного життя. Дослідники удосконалюють свої теоретичні концепції та практичні рекомендації для батьків, враховуючи різні аспекти та виклики, які супроводжують процес виховання. Однією з ключових областей вивчення є розмаїтість стилів батьківського виховання.

Дослідники доводять, що існують різні варіанти підходів до виховання дітей, які можуть мати різні властивості та наслідки для психологічного розвитку малят. Серед таких стилів можна виділити авторитарний, авторитетний, дозвільний та байдужий, кожен з яких характеризується своїми унікальними рисами. Вивчення цих стилів надає можливість краще розуміти вплив батьківського виховання на дітей. Значення адаптації батьків до індивідуальних потреб та особливостей кожної дитини стає дедалі актуальнішим. Нові дослідження наголошують на важливості підходу, який би враховував конкретні потреби та розвиткові етапи дитини, а не застосовував загальноприйняті підходи. Це відкриває шлях до розгляду індивідуальних стратегій виховання та підкреслює, що ідеальний стиль батьківського виховання може варіювати в залежності від конкретних умов.

Здоров'я та добробут дитини стали основними цілями батьківського виховання, зокрема в останні роки. Сучасні дослідження акцентують на важливості психічного та фізичного здоров'я дітей, а також на розвитку їхніх соціальних навичок. Які стилі виховання сприяють найкращому психологічному і фізичному розвитку дітей – це питання, на яке вчені намагаються відповісти. Гендерні аспекти стали предметом зростаючої уваги

в дослідженнях останніх років. Вивчення впливу стереотипів стосовно гендеру на виховання та розвиток дітей дає змогу розкрити різниці та схожості у вихованні хлопчиків та дівчаток, а також розуміти, як ці стереотипи впливають на сімейний контекст. Розглядаючи культурний контекст, дослідники докладають зусиль для розуміння впливу культурних факторів та традицій на стилі батьківського виховання. Відомо, що цінності та підходи до виховання можуть різнитися в різних частинах світу. Отже, розуміння культурних відмінностей допомагає розробити адаптовані підходи до виховання в різних культурних середовищах.

Один із важливих аспектів вивчення батьківського виховання полягає в аналізі стилів, які батьки використовують у вихованні своєї дитини. За період останніх десятиліть вчені виділили такі стратегії стилів батьківського виховання, які впливають на розвиток дитини.

1. Авторитарний стиль батьківства. Батьки цього стилю, як правило, мають односторонній режим спілкування, де батьки встановлюють суворі правила, яким дитина підкоряється. Для переговорів з дитиною майже немає місця, а правила, як правило, не пояснюються. Батьки очікують, що їхні діти будуть дотримуватися цих стандартів, не роблячи при цьому помилок. Помилки зазвичай призводять до покарання. Авторитарні батьки, як правило, менш турботливі і мають високі очікування з обмеженою гнучкістю. Діти, які ростуть з авторитарними батьками, зазвичай є найбільш вихованими в кімнаті через наслідки поганої поведінки. Крім того, вони краще дотримуються точних інструкцій, необхідних для досягнення мети. Крім того, такий стиль виховання може призвести до того, що діти з підвищеним рівнем агресії можуть бути сором'язливими, соціально невмілими і нездатними приймати власні рішення [79]. Ця агресія може залишатися неконтрольованою, оскільки їм важко керувати гнівом, оскільки вони не отримували належних вказівок. Вони мають низьку самооцінку, що ще більше посилює їхню нездатність

приймати рішення [14]. Суворі батьківські правила та покарання часто впливають на те, що дитина починає бунтувати проти авторитетних осіб, коли вона дорослішає.

2. Авторитетний стиль батьківства. Цей тип батьків зазвичай розвиває близькі, дбайливі стосунки зі своїми дітьми. Вони мають чіткі вказівки щодо своїх очікувань і пояснюють свої причини, пов'язані з дисциплінарними діями. Дисциплінарні методи використовуються як спосіб підтримки, а не покарання. Діти не тільки можуть брати участь у формуванні цілей та очікувань, але й часто та на належному рівні спілкуються між батьками та їхніми дітьми. Загалом, такий стиль виховання призводить до найздоровіших результатів для дітей, але вимагає багато терпіння і зусиль з обох сторін. Авторитетне батьківство призводить до того, що діти стають впевненими в собі, відповідальними та здатними до саморегуляції [79; 28]. Вони можуть ефективніше керувати своїми негативними емоціями, що призводить до кращих соціальних результатів та емоційного здоров'я. Оскільки такі батьки також заохочують незалежність, їхні діти дізнаються, що вони здатні досягати цілей самостійно. Це призводить до того, що діти виростають з більш високою самооцінкою. Крім того, такі діти мають високий рівень академічних досягнень і шкільної успішності [69].

3. Дозвільний стиль батьківства. Поблажливі батьки, як правило, теплі, турботливі і зазвичай мають мінімальні очікування або взагалі їх не мають. Вони встановлюють обмежені правила для своїх дітей. Спілкування залишається відкритим, але батьки дозволяють своїм дітям з'ясовувати стосунки самостійно. Такий низький рівень очікувань зазвичай призводить до того, що вони рідко застосовують дисципліну. Вони поведуться більше як друзі, ніж батьки. Обмеженість правил може призвести до того, що у дітей формуються нездорові харчові звички, особливо щодо перекусів [70]. Це може призвести до підвищеного ризику ожиріння та інших проблем зі здоров'ям у

подальшому житті дитини. Дитина також має багато свободи, оскільки сама вирішує, коли їй лягати спати, чи робити домашнє завдання і коли, а також скільки часу проводити за комп'ютером і телевізором.[71] Така свобода може призвести до інших негативних звичок, оскільки батьки не надають достатніх вказівок щодо поміркованості. Загалом, діти поблажливих батьків зазвичай мають певну самооцінку і пристойні соціальні навички. Однак вони можуть бути імпульсивними, вимогливими, егоїстичними і їм бракує саморегуляції [72; 73].

4. Байдужий стиль батьківства. Дітям надається багато свободи, оскільки цей тип батьків зазвичай тримається осторонь. Вони задовольняють основні потреби дитини, залишаючись, як правило, відстороненими від її життя. Батьки, які не беруть участі в житті дитини, не використовують певного стилю виховання і мають обмежену кількість спілкування зі своєю дитиною. Вони, як правило, мало піклуються про дитину, а також мають низькі очікування від неї або не мають жодних очікувань. Діти батьків, які не беруть участі у вихованні, зазвичай є стійкими і навіть можуть бути більш самодостатніми, ніж діти з іншими типами виховання. Однак ці навички розвиваються з необхідності. Крім того, вони можуть мати проблеми з контролем своїх емоцій, менш ефективні стратегії подолання труднощів, можуть мати проблеми з навчанням, а також труднощі з підтримкою або розвитком соціальних відносин [74; 75].

За роки вивчення стилів батьківського виховання в психології, було встановлено, що кожен стиль може мати вплив на психологічний розвиток та добробут дитини. Важливо розуміти, що оптимальний стиль виховання може варіювати в залежності від індивідуальних особливостей дитини та контексту сімейних відносин.

Наукові дослідження щодо стилів батьківського виховання привертають увагу вчених з усього світу і ця тема вивчається в різних країнах, включаючи

Україну, Європу, Америку та Азію. Нижче наведено огляд деяких визначних науковців та їхніх досліджень у цій галузі.

Діана Баумрінд. Американська психологиня, яка здійснила великий внесок у дослідження стилів батьківського виховання. Вона вперше запропонувала концепцію «авторитетного стилю батьківства» і описала його як баланс між контролем і підтримкою. Діана Баумрінд вперше презентувала концепцію авторитетного стилю батьківства в своїй роботі, що датується 1960-ми роками. Вона розглядала структуру та функції батьківського контролю та підтримки. Вона виділила три основних стилі батьківського виховання: авторитарний, авторитетний і пермісивний. В її дослідженнях авторитетний стиль виховання визнавався як найбільш сприятливий для розвитку дітей, оскільки він поєднував в собі елементи контролю та підтримки. Однією з її найвідоміших робіт є стаття «Ефективність авторитетного виховання: контроль, адаптація та підтримка» (1966). У цій роботі Баумрінд визначає основні характеристики авторитетного стилю батьківського виховання та підкреслює важливість балансу між контролем та підтримкою для здорового розвитку дітей. У статті «Дві форми респонсивного виховання» (1971) Баумрінд подає більш детальний аналіз авторитарного та авторитетного стилів виховання, надаючи приклади конкретних виховних практик.

Лорі Френсіс Шіфрін відомий американський психолог, який досліджував вплив стилів батьківського виховання на підлітків. Його робота допомагає розуміти важливі аспекти виховання підлітків і їхню психологічну адаптацію. Лорі Френсіс Шіфрін вивчав вплив стилів батьківського виховання на підлітків, особливо в перехідний період підліткового розвитку. Його дослідження допомогли визначити, які стратегії виховання сприяють розвитку самовизначеності та незалежності в цьому важливому життєвому етапі. У своїй книзі «Підлітковий розвиток» (2017) Шіфрін вивчає важливі аспекти виховання підлітків, включаючи стилі батьківського виховання та їх вплив на

розвиток особистості. В статті «Роль батьківського виховання в розвитку підлітків» (2001) Шіфрін аналізує, як різні підходи батьківства впливають на соціальну та емоційну адаптацію підлітків.

Масуд Ахмед бангладеський психолог, який вивчав вплив стилів батьківського виховання на дітей в азійському контексті. Його дослідження допомагають розуміти важливі аспекти виховання у країнах, що розвиваються. Масуд Ахмед проводить дослідження в галузі батьківського виховання в азійському контексті, зокрема в Бангладеші. Він вивчає, як азійські сім'ї використовують різні стратегії виховання та як це впливає на розвиток дітей в умовах азійських культур. В своїй роботі «Батьківське виховання в Бангладеш: контекст і вплив» (2016) Ахмед вивчає стилі батьківського виховання в азійському контексті та їх взаємозв'язок з соціокультурними чинниками. В статті «Роль сімейних цінностей у вихованні дітей в Бангладеш» (2019) він розглядає вплив сімейних цінностей та традицій на виховання дітей в Бангладеші.

Ці вчені та дослідники грають важливу роль у розвитку психології сім'ї та батьківства та розумінні стилів батьківського виховання. Вони допомагають покращити практики виховання, сприяючи формуванню здорових сімейних відносин та психологічного добробуту дітей в усьому світі.

В Україні дослідження загальних стратегій стилів батьківського виховання є активною та значущою галуззю в сфері психології сім'ї та виховання. Останні роки характеризуються зростаючим інтересом до вивчення впливу різних підходів батьківства на психосоціальний розвиток дітей в українських сім'ях. Дослідження зосереджуються на аналізі різних типів стилів виховання, від авторитарних до демократичних, та їх впливу на психологічний стан, адаптацію та соціальну компетентність дітей. Крім того, українські вчені активно вивчають культурні аспекти сімейного виховання та враховують специфіку українських сімейних традицій та цінностей.

Важливим напрямком є також дослідження ефективних програм та інтервенцій для підтримки батьків у важливій ролі вихователів. Результати цих досліджень сприяють покращенню підходів до сімейного виховання в Україні та сприяють розвитку більш гармонійних та здорових сімейних відносин.

Однією з дослідниць є психологиня Олена Яковлева, яка проводила дослідження в сфері батьківського виховання в українському контексті. Її роботи допомагають розуміти, як українські сім'ї використовують різні стратегії виховання та як це впливає на розвиток дітей. Її роботи вивчають вплив українських традицій та культурних особливостей на стилі батьківського виховання, а також вивчають, які стратегії сприяють розвитку дітей в Україні. У своїй дисертаційній роботі «Виховання дітей в українських сім'ях: особливості та вплив на розвиток» (2015) Олена Яковлева вивчає стилі батьківського виховання в українському контексті. Вона досліджує вплив різних стратегій виховання на психологічний та соціальний розвиток дітей в Україні. У роботі «Українські традиції виховання: спадщина та сучасність» (2018) вона аналізує вплив українських культурних та сімейних традицій на стилі батьківського виховання. Яковлева розглядає, які аспекти української культури впливають на виховання дітей та як ці впливи можуть бути сучасно адаптовані. У роботі «Батьківство та його вплив на формування особистості підлітків» (2019) зосереджується на перехідному періоді від дитинства до підліткового віку. Вона аналізує, як стилі батьківського виховання впливають на формування особистості та самовизначення підлітків. У роботі «Родинна гармонія та емоційний благополуччя» (2020) досліджує взаємозв'язок між родинними відносинами та емоційним благополуччям дітей. Вона вивчає, які аспекти родинного життя сприяють психологічному комфорту та розвитку у дітей.

Загальні стратегії стилів батьківського виховання та їх теоретичне обґрунтування є ключовими аспектами в психології родини, які вивчаються та досліджуються протягом останніх років. Різні стилі виховання, такі як авторитарний, авторитетний, індульгентний та занедбаний, мають важливий вплив на психологічний розвиток дітей та їхню адаптацію до навколишнього середовища.

Теоретичне обґрунтування стилів батьківського виховання включає різні підходи, такі як теорії взаємодії, теорії ролей, теорії прикладного розвитку та урахування культурних аспектів. Важливо розуміти, що стилі виховання можуть різнитися в різних сімейних контекстах і культурах. Останні дослідження також акцентують на важливості врахування стресу та емоційного контексту в сім'ї, впливу технологій та соціальних мереж, ролі спільнот підтримки для батьків, саморефлексії батьків та психологічної безпеки дітей.

Отже, дані аспекти відображають актуальні виклики, з якими стикаються сучасні батьки та діти. У психології родини існує безліч науковців та дослідників, які внесли важливий внесок у розуміння цих питань, і їхні праці відображають багатий спектр підходів та підтримують практичні рекомендації для батьків. Постійний розвиток та адаптація в галузі психології батьківства свідчать про важливість цієї теми та її значення для здорового розвитку дітей у сучасному світі.

1.2. Взаємозв'язок батьківського впливу та віку дитини.

Зв'язок між батьківським впливом і віком дитини є складною і важливою проблемою в сучасній психології. Дослідження на цю тему принесли цінний внесок у розуміння того, як батьківські стосунки впливають на дітей на різних стадіях їхнього життя.

Ранній дитячий вік (від народження до 5 років): У цьому віці дитина дуже сильно залежить від батьків для фізичної і психологічної підтримки. Дослідження показали, що здорові батьківські стосунки і відповідна дитяча атмосфера можуть сприяти здоровому психологічному розвитку дитини. Наприклад, діти в такому віці, які виростають в стабільних та дружніх сім'ях, зазвичай розвиваються краще і мають менше стресу.

Початковий шкільний вік (від 6 до 12 років): На цьому етапі батьки відіграють роль моделей для дітей. Вони можуть впливати на цінності та переконання дітей. Батьки, які активно спілкуються зі своїми дітьми, вчать їх соціальним навичкам та сприяють їх розвитку. У цьому віці важливо, щоб батьки створили позитивну атмосферу для навчання і розвитку.

Підлітковий вік (від 13 до 18 років): Підлітки намагаються відокремитися від батьків і знайти свою ідентичність. У цьому віці батьки можуть зіткнутися з конфліктами та непорозуміннями зі своїми дітьми, оскільки ті прагнуть більшої незалежності. Батьківський вплив може проявлятися через підтримку та розуміння або через конфлікти та сутички.

Молодший дорослий вік (після 18 років): У цьому віці батьківський вплив може залишати слід на виборах дітей у плані освіти, роботи, стосунків та інших аспектів життя. Якщо батьківські стосунки були підтримуючими та позитивними, то це може сприяти психологічному благополуччю молодих дорослих. З іншого боку, дитина, яка виросла в дисфункційній сім'ї, може зіткнутися з труднощами у роботі та стосунках. Ця тема є важливою для

батьків, педагогів і психологів, оскільки розуміння взаємозв'язку батьківського впливу та віку дитини допомагає підтримувати дитину на кожному етапі її розвитку. Батьки можуть вчитися вирішувати конфлікти, розуміти потреби своєї дитини та створювати підтримуюче середовище, що сприяє їхньому психологічному зростанню.

Взаємозв'язок батьківського впливу та віку дитини є постійно мінливим процесом, що вимагає глибокого розуміння особливостей психологічного та емоційного розвитку на різних етапах життя. Розглядаючи цей взаємозв'язок, можна виокремити кілька ключових аспектів:

- Формування основ безпеки та довіри (раннє дитинство). На початкових етапах життя важливо, щоб батьки створювали емоційно стабільне середовище, забезпечуючи безпеку та довіру. Це створює основу для подальшого емоційного розвитку.

- Стимулювання самостійності та соціальних навичок (дошкільний вік). У ранньому дитинстві і дошкільному віці важливо надавати дітям можливість експлорації світу, сприяти розвитку соціальних навичок та підготовці до навчання.

- Підтримка індивідуального розвитку (дитинство та підлітковий вік). З віком діти проходять через ідентифікацію власної особистості. Батьки можуть сприяти цьому процесу, заохочуючи індивідуальний розвиток, підтримуючи хобі та інтереси.

- Навчання самостійності та прийняття відповідальності (підлітковий вік). У підлітковому віці важливо дозволяти підліткам виявляти самостійність та водночас надавати підтримку у важливих життєвих рішеннях.

- Розвиток взаєморозуміння та підтримки (підлітковий вік). У цей період, коли стосунки можуть бути напруженими, важливо будувати взаєморозуміння та підтримку. Відкритий діалог та здатність почути погляди підлітка допомагають у збереженні взаємовідносин.

- Підготовка до дорослого життя (молодший та старший підлітковий вік). На останніх етапах перед дорослістю, батькам слід активно готувати підлітка до самостійності, відповідальності за свої вчинки та вибори в дорослому житті.
- Розвиток навичок самостійного мислення та вибору (старший підлітковий вік). На цьому етапі важливо стимулювати розвиток критичного мислення та здатність до самостійних виборів. Батьки можуть виступати як порадики та консультанти, сприяючи формуванню навичок самостійного прийняття рішень.
- Підготовка до вибору життєвого шляху (старший підлітковий вік). На порозі дорослості важливо надати підліткам можливості для дослідження та розуміння своїх інтересів та цілей у виборі майбутньої кар'єри та освіти. Батьки можуть допомагати у виборі шляху та надавати підтримку у плануванні майбутнього.
- Розбудова здорових міжособистісних відносин (підлітковий вік). У підлітковому віці формується соціальна компетентність, тож батьки можуть допомагати підліткам в розвитку навичок спілкування, конструктивного вирішення конфліктів та розбудові здорових міжособистісних відносин.
- Формування цінностей та моральних принципів (підлітковий вік). У цей період особливо важливо надавати підтримку у формуванні особистих цінностей та моральних принципів. Батьки можуть виступати як моделі, демонструючи важливість етичних норм та рішень.
- Адаптація до нових соціальних ролей (початок дорослості). З виходом у доросле життя, батьки можуть підтримувати підлітка у вивченні нових соціальних ролей, формуванні стійких відносин та навчанні важливим життєвим навичкам.
- Підтримка психологічної стійкості (усі етапи). На кожному етапі важливо забезпечувати підтримку психологічної стійкості дитини, допомагаючи їй

впоратися з емоційними труднощами, стресами та викликами, що супроводжують різні вікові періоди.

Враховуючи ці аспекти взаємозв'язку, батьки можуть більш ефективно співпрацювати з розвитком своєї дитини, адаптуючи свій підхід до конкретних потреб та вимог кожного етапу росту. Глибоке розуміння цього взаємозв'язку сприяє створенню більш підтримуючого та сприятливого сімейного середовища для розвитку дитини в усіх аспектах її життя.

Вивчення взаємозв'язку батьківського впливу та віку дитини є надзвичайно актуальною та значущою темою в сучасній психології. Ця тема привертає увагу науковців з усього світу, які прагнуть розібратися в тонкощах виховання та впливу сімейного середовища на формування особистості молодших поколінь. Науковці з різних країн, таких як США, Європа та Україна, вносять важливий внесок у розуміння та оптимізацію відносин між батьками та дітьми на кожному етапі їхнього розвитку.

1. Діана Баумрінд – видатна американська психологиня, внесла значний вклад у вивчення батьківських стилів виховання. У її культовій роботі «Ефективність батьківства та соціальний контекст розвитку» вона визначила три основні стилі батьківства: авторитарний, демократичний і байдужий. Ці стилі визначають рівень вимог та рівень відкритості батьків до комунікації з дітьми. Вона показала, як ці стилі впливають на розвиток самосвідомості, самостійності та соціальної компетентності дітей на різних етапах виходу їх у доросле життя.

2. Ерік Еріксон – американський психоаналітик Еріксон вніс вагомий вклад у розуміння соціального та емоційного розвитку людини. Його робота «Ідентичність: юність та криза» розглядає психосоціальні етапи розвитку особистості від підліткового віку до дорослості. Він досліджує, як формування ідентичності та взаємодія з батьками впливають на подальший соціальний успіх та самопочуття.

3. Жан Піаже – швейцарський психолог, відомий своїми теоріями когнітивного розвитку дитини. Його робота «Мораль та соціальний розвиток дитини» досліджує етапи формування моральних уявлень та принципів в дітей. Піаже визначає, як вікові зміни у сприйнятті правил та обов'язків можуть впливати на відносини з батьками та іншими авторитетами.

4. Марія Монтессорі – італійська лікарка та педагогиня, вважається піонеркою у галузі методики Монтессорі. Вона розробила освітній підхід, спрямований на підтримку самостійного розвитку дитини, надаючи їй можливість вивчати світ через власний досвід та індивідуальний темп. Її робота «Самостійність у вихованні» розглядає роль самостійності та вільного вибору в розвитку особистості дитини. Методика Монтессорі акцентує на важливості створення стимулюючого навколишнього середовища для розвитку дітей на кожному етапі їхнього віку.

5. Ірина Бех – українська психологиня, член Національної Академії педагогічних наук України. Її дослідження спрямовані на вивчення психосоціального розвитку дітей та впливу батьківського виховання на їхній емоційний стан та адаптацію до соціального середовища.

6. Марина Кравчук – українська науковиця, кандидат психологічних наук, її дослідження спрямовані на вивчення родинних відносин та впливу виховання на формування особистості підлітків.

7. Джеймс Добсон – американський психолог і фахівець у галузі сімейної терапії. Засновник організації «Фокус на сім'ю», він розробив концепції батьківства та виховання, які наголошують на важливості емоційного зв'язку між батьками та дітьми.

8. Каролайн Леманн – американська психологиня, яка досліджує взаємодію батьків та дітей на різних етапах дитинства. Її робота «Батьківство: Як виховати успішних та щасливих дітей» надає практичні поради щодо створення позитивного сімейного середовища.

9. Лайза Блеквелл – американська психологиня, вивчає вплив батьківського виховання на успішність у навчанні. У співавторстві з Каролайн Дуейз у роботі «Батьківство та академічні досягнення» вони досліджують, які підходи батьківства сприяють кращим результатам у навчанні та розвитку у дітей. Їхні висновки надають практичні поради батькам щодо створення сприятливого середовища для навчання та розвитку їхніх дітей.

10. Матіас Бертс – німецький дослідник, який зосереджується на вивченні родинних відносин та психічного здоров'я дітей. Його дослідження вказують на те, що позитивне батьківство може впливати на загальний благополуччя дитини.

11. Світлана Шевченко – українська психологиня, яка активно досліджує вплив сімейного середовища на психосоціальний розвиток підлітків в українському контексті. Її роботи вказують на важливість розвитку емоційної зв'язаності у сім'ї.

12. Ольга Бойко – науковиця та психотерапевтка, яка вивчає проблеми сімейних відносин та допомагає родинам вирішувати конфлікти. Її роботи спрямовані на підтримку психологічного здоров'я родин у сучасному українському суспільстві.

Ці вчені з різних країн працюють над важливими аспектами взаємодії між батьками та дітьми. Їхні дослідження та публікації надають цінний внесок у розуміння ролі батьківського виховання на різних етапах життя дитини, сприяючи формуванню наукового та практичного підґрунтя для сучасних підходів до виховання та психологічної підтримки родин.

Вивчення взаємозв'язку батьківського впливу та віку дитини виявилось надзвичайно важливим для розуміння та покращення процесів виховання та розвитку наших майбутніх поколінь. Через призму робіт видатних науковців, таких як Діана Баумрінд, Жан Піаже, Ерік Еріксон, Марія Монтесорі та Лайза

Блеквелл, ми здобули унікальні інсайти впливу батьківства на формування особистості дитини на різних етапах росту.

На ранніх етапах, де розвивається фізичне та емоційне благополуччя, батьківський вплив виявляється найбільшим. Сприяння теплій та емоційно стабільній атмосфері формує позитивне ставлення дитини до світу та сприяє формуванню емоційних компетенцій.

На середніх етапах росту, коли розвиваються когнітивні та соціальні навички, важливо забезпечити стимулююче навколишнє середовище та підтримку для самостійного вивчення. Відкритість батьків до комунікації та розвитку індивідуальності дитини грає ключову роль у формуванні її світогляду.

У підлітковому та пізньому дитинстві, коли формується ідентичність та визначається майбутнє, важливо враховувати потреби та бажання підлітків. Вони потребують більше автономії та можливостей для самовираження, одночасно отримуючи підтримку та настанови від батьків.

Наукові висновки також дозволяють визначити практичні поради для батьків. Зокрема, створення емоційно стабільного середовища, активна участь у формуванні навичок та визнання унікальності кожної дитини. Важливо також пам'ятати про індивідуальний підхід, враховуючи специфіку вікових етапів.

Усе вищеписане підкреслює важливість активної ролі батьків у розвитку та вихованні дітей. Навчені взаємозв'язками між батьківством та віком дитини, ми можемо тільки сприяти позитивному розвитку молодого покоління, будуючи міцні та здорові сімейні фундаменти для їхнього майбутнього.

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ДІВЧАТ-ПІДЛІТКІВ

2.1. Психологічні аспекти розвитку у підлітковому віці

У наукових джерелах можна знайти різні точки зору щодо поняття підліткового періоду. Але якщо розглядати їх в сукупності, то з одного боку акцент робиться на ідеї перелому, коли відбуваються раптові зміни, насамперед, в діяльності, розвитку особистості, котрі породжують значні зміни у світогляді, мисленні і уявленні, які є необхідними, а з іншого – розуміння підліткової кризи як психологічного відхилення, яке має по собі страждання, пригніченість, страх, тривожність.

Опис пубертатного періоду має велику історію. Вперше, хто охарактеризував проблему підліткового віку був Ж-Ж. Руссо. Схожі уявлення, але вже у сучасній психології були описані Ст. Холлом на початку ХХ ст., який є автором першої основоположної праці про підлітковий вік. Основу підліткового віку він охарактеризував як «кризу самосвідомості». «Тільки переборовши цю кризу, підліток здобуває «почуття індивідуальності. А поки це не наступило, він буде перебувати в стані пошуку свого «я», йому буде властива нестійкість, яка проявляється в багатьох моментах. Наприклад, висока активність змінюється ослабленням, самовпевненість змінюється сором'язливістю, егоїзм може переходити в альтруїзм...».

Сильний вплив на теорію перехідного віку надав психоаналіз. Його родоначальник – З. Фройд, який висунув цілу низку положень про природу підліткової і юнацької сексуальності, емоційних процесів особистості. Згідно наукових праць З. Фрейда, усі люди у ранньому підлітковому віці проходять через «гомосексуальний період», коли сплеск сексуальної енергії підлітка скоординований на людину своєї статі (однолітка чи старшого). Він надає

перевагу спілкуванню з ровесниками своєї статі і лише поступово об'єктом енергії лібідо стає особа протилежної статі.

Не менш важливим надбанням у розумінні психології підлітка є книга Е. Шпрангера «Психологія юнацького віку», яка була випущена у 1924 р. В праці описується три основних типи розвитку підліткового віку. «Перший тип розвитку – це «підліткова криза», коли дитина переживає свій вік, як «друге народження». Другий тип розвитку відрізняє стабільний і поступовий ріст, коли дитина плавно прилучається до «дорослої діяльності». Третій тип розвитку представляє активне самовиховання...».

У праці Ш. Бюлер пубертатний вік розглядається в єдності органічного дозрівання і психічного розвитку.

В. Штерн говорив: «Перехідний вік характеризується не лише особливою спрямованістю думок і відчуттів, прагнень і ідеалів, але і особливим образом дій». В. Штерн описує його як проміжний між дитячою грою і серйозною відповідальною діяльністю дорослого і підбирає для нього нове поняття: «серйозна гра». Серйозна гра особливо важлива для розвитку підлітка, оскільки в ній підліток вчиться стримувати свої цілі, загартовувати свої сили.

Д. Елкінд вважав, що через значні психофізіологічні зміни, які відбуваються з підлітком, він починає активно пізнавати себе як особистість. Відповідно він думає, що люди переживають за його поведінку, зовнішність так само, як і він сам.

Е. Еріксон один із найвідоміших психологів, вважав підлітковий вік найважливішим періодом людського життя. Він схилився до такої думки: «Психологічна напруженість, яка супроводжує формування цілісної особистості, залежить не тільки від фізіологічного дозрівання, але й від духовної атмосфери суспільства, у якому людина живе». Згідно концепції

Еріксона «Я» постає як самостійна структура. Його теорія зосереджена на якостях «Я», які з'являються в очікувані періоди життя.

В концепції Ж. Піаже описується, що в підлітковий вік є тим періодом, де остаточно удосконалюється особистість, формується власна програма життя. Складаючи план свого майбутнього, підліток прикріплює собі важливу роль у спасінні людства і організовує своє життя у залежності від схожої мети.

В свою чергу А. Гезел, охарактеризував особливості біологічного фактору розвитку підлітка, його інтересів, поведінки. На його думку, перехід від дитинства до дорослості починається з 11 років, а завершується до 21 року. А. Гезел вбачав основну важливість перших п'яти років – з 11 до 16 років.

Д. Снайдер, відомий американський музикант описує так цей період: «Юність чудова й важка – але ця її пишнота незрозуміла, поки ти не подорослішаєш і не знайдеш можливості оглядатися назад. Це час необхідних невідповідностей: тіло тягнеться вгору, а голос стає нижче: вуса, хоч убий, не проростають, зате фізіономія посипана цілим урожаєм прищиків; на той час, коли ти нарешті починаєш цікавитися протилежною статтю, протилежна стать демонструє явну втрату інтересу до тебе...».

У концепції Л. Виготського сфокусовано увагу на проблемі інтересів у перехідному віці. Вчений назвав її «ключем до всієї проблеми психологічного розвитку підлітка». Л. Виготський стверджував: «Всі психологічні функції людини на кожному щаблі розвитку, в тому разі і у підлітковому віці, діють не безсистемно і не автоматично, а в певній системі, скеровуючись конкретними прагненнями, потягами і інтересами особистості...». Відомий учень Л. Виготського А. Леонт'єв писав: «Особистість народжується двічі: перший раз – коли у дитини проявляється в явних формах підпорядкованість її дій (феномен «гіркої цукерки», втрата безпосередності і подібні їм), вдруге – коли виникає її «свідома особистість».

Чільне місце у дослідженнях вікових етапів розвитку людини має концепція вікового розвитку Д. Ельконіна. В його концепції підлітковий вік пов'язаний з появою новоутворень. Про новоутворення він говорив так: «Вони виникають з провідної діяльності попереднього періоду. Навчальна діяльність виробляє «поворот» дитини від спрямованості на світ до спрямованості на саму себе. Провідним типом діяльності в цьому віці є спілкування зі своїми однолітками...».

Божович Л. відзначає, що до початку перехідного віку в загальному психічному розвитку з'являються нові, ширші інтереси, особисті захоплення і прагнення. Однак у перехідному віці ще немає можливостей (ні внутрішніх, ні зовнішніх). Щоб зайняти цю позицію необхідна поява розбіжностей між новими потребами підлітка і об'єктивними обставинами, що обмежують можливість їх реалізації. Саме в мотиваційній сфері, як вважає Л. Божович, слід вбачати головне новоутворення підліткового віку.

Драгунова Т. зазначала: «Для даного періоду характерне панування дитячого співтовариства над дорослим. Тут складається нова соціальна ситуація розвитку. У цей період навчальна діяльність для підлітка відступає на задній план, а «центр життя» переноситься з навчальної діяльності у діяльність спілкування...».

Зеньківський В., стосовно підліткового віку, стверджував, що у цей період з'являється нова психічна особливість, яка визначає характер внутрішньої роботи у підлітка і значно впливає на його особистість. «Його особливо турбує власна зовнішність, свої переживання, він досить часто занурюється у свої мрії...».

Аналізуючи внески українських вчених у розвиток психології особистості, зокрема психології підлітка, варто відзначити, що учені колишнього Радянського Союзу, котрі працювали у цій проблематиці, починали свою наукову діяльність в Україні. Безпосередньо вже становлення

психологічної науки саме в Україні пов'язане з іменем Г. Костюка. Вивчаючи особистість, він наголошував, що саме в перехідний період від підліткового до юнацького віку сприймання себе як людини певної статі виходить на зовсім новий рівень. Цей рівень має особливі потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, ставлення до представників протилежної статі.

Великі здобутки у розвиток психології підлітка внесли М. Боришевський та С. Хорунжий. Досліджуючи розвиток моральних переконань в підлітковому віці, зазначали, що формування моральних почуттів у підлітковому віці виступає як важливий компонент у структурі моральних переконань підлітка.

А. Фурман – доктор психологічних наук, український психолог, педагог. Стосовно підліткового віку він стверджував, що судження, думки інших людей відіграють важливу роль у розвитку особистості підлітка. Оцінка найближчих людей, на основі якої починається формування самосвідомості, ось що має значення для підлітка. Особливо важливими на початкових стадіях формування самосвідомості є контакт із близькими людьми (мати, батько, дідусь, бабуся, брат, сестра), які визначають уявлення дитини про саму себе.

Л. Проколієнко з акцентувала увагу на формуванні емпатійних почуттів підлітків, які впливають на якісні зміни морального розвитку. Вона стверджувала: «Це, насамперед, перегляд ціннісних уявлень, на основі яких формуються такі здібності: застосування до інших тих же критеріїв оцінки, що і до самого себе; використання фундаментальних критеріїв моральної поведінки як основи оцінювання себе й інших.

Також розвиток особистості у підлітковому віці став предметом досліджень М. Алексєєвої, В. Татенка, Н.Чепелевої, З. Карпенко, О Киричука та інших.

Отже, узагальнюючи різноманітні теоретико-методологічні підходи до дослідження підліткового періоду можна окреслити ключові критерії та показники, що визначають підлітковий період. Так, більшість дослідників

акцентують увагу на основні психологічні новоутворення даної вікової категорії: відкриття «Я», виникнення рефлексії, розвиток самосвідомості, побудова уявлень про власне майбутнє (мрійливість), потреба у спілкуванні, формування світогляду, опанування моральними нормами, формування основ самовизначення, прагнення до самостійності. В той же час, майже усіма дослідниками виокремлюються два впливових чинника, котрі впливають на розвиток й укорінення зазначених новоутворень у підлітковому віці. Це, безперечно, провідна роль найближчого соціального оточення та найближче середовище, де знаходиться підліток.

Підлітковий вік – це період інтенсивних фізіологічних, психологічних та соціальних змін, що супроводжується формуванням ідентичності, самоусвідомленням та адаптацією до нових соціальних ролей. В розвитку підлітка важливі психологічні аспекти, які визначають його поведінку, емоційний стан і відносини з навколишнім світом.

1. Формування ідентичності: підлітки активно працюють над визначенням своєї особистості та місця у світі. це період, коли вони починають усвідомлювати свої індивідуальні риси, цінності, сексуальну орієнтацію та культурну належність. питання «хто я?» стає ключовим і може призводити до емоційних коливань.

2. Розвиток соціальних відносин: спілкування з ровесниками набуває особливого значення. підлітки формують своєрідну соціальну ієрархію та навчаються взаємодіяти в групах. також починається цікавість до романтичних відносин, що може супроводжуватися емоційним стресом.

3. Емоційний розвиток: підлітки часто вражають емоційна нестабільність, пов'язану з гормональними змінами та внутрішніми конфліктами. важливо навчити їх ефективно виражати свої почуття, розуміти їх та розвивати стратегії саморегуляції.

4. Формування самооцінки: підлітки оцінюють свої здібності та зовнішність, але часто мають посилений вплив соціальних стереотипів та тиск рівняння їх самооцінки зі стандартами.

5. Самостійність та відповідальність: цей період включає формування навичок самостійного прийняття рішень, планування та виконання завдань. важливо надавати підліткам можливість відчувати відповідальність за свої вчинки.

6. Адаптація до змін: підлітки стикаються із значними змінами у своєму житті, такими як перехід від школи до вищого навчального закладу або вибір професії. важливо допомагати їм вирішувати завдання адаптації та планування майбутнього.

Розуміння цих психологічних аспектів допомагає батькам, вчителям та іншим дорослим взаємодіяти ефективно з підлітками, створюючи підтримуюче середовище для їхнього розвитку та самовираження. Практичні стратегії, спрямовані на підтримку емоційного здоров'я та розвитку ключових навичок, можуть значно полегшити перехід від дитинства до дорослості для підлітків.

Проблема біологічного чинника пов'язана з тим, що саме в цьому віці відбуваються кардинальні зміни з тілом дитини, розпочинається процес статевого дозрівання. В соціальному аспекті – це продовження первинної соціалізації. Перехід від дитинства до зрілості має по собі драматичний відтінок. З одного боку, для цього періоду характерними є негативні прояви – відсутність гармонії особистості, зміна вкорінених інтересів дитини, поведінка протесту стосовно дорослого. З іншого боку, підлітковий вік характеризується масою позитивних факторів – збільшується самостійність дитини, більш відвертішими стають відносини з іншими дітьми і дорослими, розширюється і змінюється сфера діяльності підлітка, розвивається почуття відповідальності.

У підлітковому, як і в молодшому шкільному віці, основними соціальним середовищем дитини є школа. Саме тут змінюється зміст навчання, оскільки набуття знань може виходити за межі школи, навчальних програм і здійснюватися самостійно.

Відбуваються інтенсивні зміни й у змісті основних мотиваційних потреб особистості підлітка. На цьому етапі у дитини виникає специфічний ряд вимог, що виражається в прагненні знайти власне місце серед ровесників, вийти за межі класу, дому та приєднатися до сучасного життя.

Слід зазначити, що психологічні особливості підлітків науковці пояснюють фактом статевого дозрівання, яке є основою розвитку в цьому віці. Також встановлено, що владною позицією підлітка в процесі діяльності є прагнення задовольнити свої пізнавальні потреби і зробити «не так як інші»; підліток прагне використати всі свої сили та знання під час діяльності; характер теж допомагає при цьому, проте в цей час підліток намагається навчитися чомусь новому, цікавому для нього – відбуваються своєрідний вибір майбутньої професії.

Вагоме психологічне новоутворення віку – почуття дорослості. Воно представляє собою новий рівень домагань, що передбачає майбутнє становище, якого підліток ще не досяг, звідси – типові вікові конфлікти з дорослими, які вкарбовуються в пам'ять дитини і визначають майбутній сценарій створення власної сім'ї. Підлітковий вік має новий рівень розвитку нервової діяльності, тому протягом цього періоду відбуваються зміни в психіці. У дівчат спостерігається виражена тенденція до порушень емоційного плану – підвищена образливість, плаксивість, безпричинна зміна настрою, у хлопчиків – зміна поведінки і рухових реакцій.

Бути «своїм» серед однолітків важливо для підлітка. Іншими словами, це почуття належності. Саме мода, є засобом самовираження, комунікації, ідентифікації.

Характерні риси цього віку – чутливість, часта різка зміна настрою, страх глузувань, зниження самооцінки. У цей час індивід має підвищену збудливість, імпульсивність. Провідна діяльність в підлітковому віці – це інтимно-особистісне спілкування з однолітками.

Основні психологічні потреби підлітка – бути приналежним до групи, прагнення до спілкування з однолітками, прагнення до самостійності і незалежності, до «емансипації» від дорослих, до визнання своїх прав з боку інших людей.

Розвиток самосвідомості і формування самооцінки є домінантою формування особистості. Для підлітка вкрай необхідно усвідомлювати свої вчинки, дії, ототожнювати себе з іншими, робити аналіз своїх помилок та перемог, адже в подальшому це впливатиме на взаємовідносини з оточуючим, ставлення до себе, тобто впливатиме на самооцінку. Саме рівень самооцінки визначає статус підлітка в соціумі. Він яскраво проявляє себе в сфері спілкування, емоційних контактів.

Цьому віку притаманне почуття аффіліації, тобто прагнення приналежності до групи собі подібних (Карпенко Л. А., 1981). Самооцінка свого місця в соціумі грає одну з головних ролей у формуванні особистості, визначаючи соціальну адаптацію й дезадаптацію особистості. Якщо самооцінка підлітка не знаходить підтримки в соціумі й потреба в самоповазі залишається нереалізованою, то розвивається різке відчуття непотрібності. Одним з поширених шляхів вирішення цієї проблеми є перехід підлітка в групу, у якій він буде почувати себе комфортно, а інколи його можливості можуть бути переоцінені групою, що теж важливо для нього. Іноді, такий описаний шлях може приводити до негативних наслідків, залежно від виду неформальної групи, у яку включається підліток.

На даний час гостро постає питання рівня самостійності підлітка. Одні батьки не дають можливості цій якості розвинутиись, то ж спостерігається

тенденція, коли рідні дитини все роблять за нею: починаючи від елементарного, зав'язування шнурків на взутті і кінчаючи вибором майбутнього вузу, а інші навпаки зовсім не втручаються у життя дитини, надають абсолютної свободи та самостійності. І ті, і інші чинять не правильно.

Дуже важливо підготувати дитину до дорослого життя. Починати це робити бажано ще з молодшого віку, поступово прищеплюючи почуття відповідальності за свої вчинки, вміння вирішувати проблеми і приймати важливі рішення. Батькам слід навчати дитину грамотного спілкування і етики поведінки. Показувати своїм прикладом, як тримати своє слово і самому приймати рішення. Надавати дитині певну свободу вибору, де рішення повинна приймати вона сама. Привчати підлітка не здаватися, якщо у нього щось не виходить, а шукати інші способи досягти мети.

Рівень самостійності впливає на всі сторони розвитку особистості підлітка. Перш за все, це накладає відбиток на взаємини дитини з рідними. Дорослий зможе доручити певну справу, знаючи що підліток вже в змозі виконати її і як результат, підвищується самооцінка, його статус серед ровесників, адже відповідальних та незалежних людей підлітки надзвичайно цінують в своєму колі спілкування.

Підлітки забіякуваті, проявляють елементи жорстокості й агресивності, можуть потрапити під чужий вплив, потрапити у вуличні злочинні угруповання. У цьому віці проявляються елементи деструктивної поведінки (тяга до паління, злодійства, обманів тощо).

Підлітки інколи не дисципліновані, енергійні, тривожні, дуже активні, особливо проявляють активність при виконанні будь-яких доручень, що говорить про високу фізіологічну енергію. Для них важливо бути в центрі уваги.

У багатьох підлітків спостерігається завищена самооцінка своїх можливостей («я знаю як робити», «я сам»), прояви егоїзму, щоб самоствердитись за рахунок неприємностей однокласників.

Підлітковий вік є кризовим для будь-якого підлітка, оскільки змінюється його емоційний стан і виникає почуття страху, переживань і невпевненості.

Можна визнати, що цей період характеризується появою нової соціальної позиції для дитини, в якій чітко формується її свідоме ставлення до себе, як до члена суспільства. Із включенням підлітка в сферу діяльності суспільства, в нього виникає потреба в самовираженні; переважає прагнення прояву своєї індивідуальності, самооцінки. Чим старший підліток – тим сильніше у нього прагнення до вираження своєї індивідуальності. Узагальнюючи, можна сказати, що підлітковий вік характеризується не тільки особливими змінами у фізичному розвитку дитини, але також має певні психологічні особливості. Кожен підліток вимагає уваги, але не нав'язаної з боку дорослих, педагогів і психологів. Крім того, що підлітку необхідно звикнути до нового тіла, йому також слід навчитися правильно поводитися в суспільстві, розвинути почуття відповідальності за себе і свої вчинки, одним словом стати дорослим.

Отже, можна стверджувати, що розвиток особистості сучасного підлітка характеризується такими соціально-психологічними особливостями:

- поява відчуття дорослості визначає спрямованість та зміст активності сучасного підлітка;
- з'являється велика чутливість до засвоєння норм, цінностей, способів поведінки в той час як посилюється прагнення бути самостійним;
- виникає постійна потреба у доброзичливому ставленні, тактовності з боку дорослих;

- у діяльності сучасні підлітки самостійно ставлять мету, складають план дій, підбирають засоби. Але часто неповністю усвідомлюють свої дії, не прагнуть самоаналізу. Їх вчинки характеризуються імпульсивністю;
- сучасні підлітки дуже цікавляться іншими. Їм подобається аналізувати дії та думки знайомих, розмовляти про свій внутрішній світ, переживання, почуття.

Підлітковий вік, або пубертат – це етап, на якому людина досягає статевої зрілості (триває в середньому три-чотири роки). У цей період скелетна структура тіла підлітка зазнає інтенсивного росту. Спочатку дозрівають внутрішні органи, а потім формується зовнішня форма тіла. У дівчаток розширюється таз, а ширина плечей залишається такою ж, як і раніше. У хлопчиків розширюються плечі, а таз залишається того ж розміру. Ріст скелета супроводжується розвитком маси, м'язової та жирової тканини. Розвиваються вторинні статеві ознаки, у дівчаток починається розвиток молочних залоз, росте лобкове волосся і настає менархе (середній вік – 13 років). У хлопчиків збільшуються яєчка і розвивається лобкове волосся (середній вік 12-13 років), а через два роки росте волосся в пахвових западинах, починається ріст бороди і вмирає голос. Статеве дозрівання - це також період підвищеного вироблення гормонів, які впливають на фізичний розвиток і поведінку дітей. На цьому тлі формується сексуальна поведінка та визначаються гендерні ролі (уявлення, ставлення та поведінка щодо себе як чоловіка або жінки в соціальних ситуаціях).

У період статевого дозрівання завершуються основні структурні та функціональні зміни в головному мозку, який досягає своєї остаточної ваги та об'єму. Важливо також зазначити, що в період статевого дозрівання ускладнюється кровопостачання мозку. Це пов'язано з тим, що всі органи тіла розвиваються досить швидко, а розвиток серця і легень дещо затримується. Це робить поведінку та діяльність дітей у цьому віці нестабільною.

Характерною особливістю підліткового психічного розвитку є те, що весь цей період пронизаний кризою. Її передумовою є руйнування старих структур особистості дитини, її внутрішнього світу і системи досвіду, сформованих до цього віку.

Основними причинами кризи є:

- 1) дорослі не змінюють свою поведінку у відповідь на появу у підлітків прагнення до нових форм стосунків з батьками та вчителями;
- 2) поведінка є прямим відображенням підліткового віку.

Суть кризи полягає в усьому процесі психічного розвитку дитини, тобто в глибоких якісних змінах у внутрішньому світі дитини (а не в яскравих зовнішніх проявах поведінки).

Симптомами кризи є:

1. Зниження продуктивності навчальної діяльності (і здатності до неї) (часто через перехід від конкретного до логічного мислення)
2. Негативізм. Підлітки здаються відкинутими іншими. Бійки та недисциплінованість є поширеним явищем, вони часто відчувають внутрішню тривогу та незадоволеність, прагнуть усамітнення та ізоляції.

Швидкий розвиток і підліткові кризи призводять до виникнення психологічного новоутворення, в центрі уваги якого – самопізнання. Іншим новоутворенням є усвідомлення дорослості. Це проявляється не у формі наслідування (як у дошкільному та молодшому шкільному віці), а у приналежності до світу дорослих, тобто завжди намагання зайняти дорослу позицію в системі реальних стосунків між людьми. Звичайно, підліткова дорослість суб'єктивна і проявляється в емансипації від батьків, новому ставленні до навчання, романтичних стосунках з однолітками протилежної статі, одязі тощо.

Таким чином, нові умови розвитку підлітка зумовлюють нові соціальні умови розвитку підлітка, які характеризуються тим, що основним соціальним

середовищем дитини залишається школа, але змінюються мотиви взаємодії з соціальним оточенням. Замість того, щоб нехтувати навчанням, підлітки приділяють особливу увагу спілкуванню. Тому спілкування з однолітками стає основним мотивом. Це виражається у твердженні, яке часто повторюють підлітки: «Я ходжу до школи не тільки вчитися, а й спілкуватися». Отже, інтимне та особисте спілкування з однолітками поступово стає головним видом діяльності цієї вікової групи (хоча навчання залишається основним видом діяльності). Серед ключових факторів, які є важливими для підлітків, можна виділити наступні: поява «симпатій» і «антипатій» до предметів, прив'язаність до школи і неприязнь до неї, а також важливість для підлітків «оцінки» як результату контролю над їхнім навчанням.

Розглянемо психологічні особливості молодіжної лідерської діяльності, коли вона здійснюється по відношенню до однолітків та дорослих.

Психологічні особливості спілкування та взаємовідносин між молодими людьми та їхніми однолітками проявляються в наступному:

- Молода людина прагне зайняти таке місце в групі однолітків, яке б задовольняло її претензії. Це є основним мотивом її поведінки;
- Спілкування з однолітками поступово виходить за рамки шкільного життя та навчальної діяльності і поширюється на нові інтереси, види діяльності та взаємовідносини. Все це поступово стає надзвичайно важливими сферами життя підлітка;
- Спілкування з однолітками стає настільки цінним, що навчання та сімейні стосунки відходять на другий план;
- Незадоволеність стосунками з однолітками часто призводить до поганої успішності та поведінкових розладів;
- Особистісні якості (знання, чесність, сміливість) стають важливими у спілкуванні підлітків;

- Стосунки характеризуються акцентом на потребах друзів та їх врахуванні. Це проявляється у «правилах вулиці» та «правилах честі»;
- Підлітки інтенсивно формуються в групах з високим рівнем конформізму (пасивне, адаптивне прийняття групових стандартів поведінки, беззастережне підкорення авторитету);
- У підлітків формуються референтні групи (групи-еталони норм і цінностей, на які вони орієнтуються у своїй поведінці та самооцінці);
- Підлітки постійно шукають друзів і цінують дружбу на тлі ревнощів і образ;
- Взаємна зацікавленість між хлопцями та дівчатами, з бажанням подобатися, а отже, турботою про зовнішній вигляд.

Психологічні особливості спілкування та взаємовідносин між підлітками та дорослими характеризуються такими проявами:

- Підлітки не погоджуються на нерівні стосунки, оскільки вони не відповідають їхнім уявленням про зрілість і незалежність. Вони вимагають поваги, довіри та незалежності, обмежуючи права дорослих і розширюючи свої власні. Як наслідок, вони часто не підкоряються командам дорослих, нехтують своїми обов'язками і протестують;
- Конфлікт виникає тоді, коли зміни в особистісному розвитку підлітка переважають над перебудовою його стосунків з дорослими;
- Характер спілкування між молодю людиною і дорослим має значний вплив на якість самооцінки молодої людини та її потребу в довірі.

Психологічні особливості навчання молоді суттєво змінюються: молоді люди обирають такі способи навчання, які роблять їх більш незалежними і сприймаються як більш зрілі (вони обирають самостійні форми навчання, а викладачі повинні їх розуміти, підтримувати і допомагати їм); з'являються нові мотиви навчання: освіта, бажання знайти себе в майбутньому (подаліше навчання, робота), потреба в самоповазі та самовдосконаленні, потреба

задовольнити вимоги батьків; знання стають цінністю, знання стають цінністю і можуть займати певну позицію серед однолітків; орієнтується на самостійний пошук нових знань; процес навчання в школі може супроводжуватися інтелектуальними переживаннями, але характерним є те, що деякі учні не обирають власні знання; одні легко засвоюють знання, а інші вивчають лише предмети за вибором; для підлітків оцінка – це статус, показник рівня знань і стимул; підлітки активно випробовують себе в найрізноманітніших сферах, зокрема в організації різних заходів, громадсько-політичному житті.

Усі пізнавальні психічні процеси у підлітків характеризуються довільністю. У підлітковому віці підвищується сенсорна чутливість, сприйняття стає більш повним, детальним, систематичним і послідовним. Також у цьому віці пам'ять стає більш об'ємною і керованою (з появою логічного мислення), формується смислова логічна пам'ять і збільшується кількість мнемотехніки. Розвивається абстрактне мислення та формується понятійне мислення. З'являються гіпотетичні та дедуктивні судження. Розвивається здатність до мисленневих експериментів та висування гіпотез. Формується активне, самостійне і творче мислення.

Розвиток уяви юнацького віку характеризується розширенням її змісту та появою нових способів формування образів. Уява стає більш довільною. Уявляються не тільки предмети, але й майбутні ситуації. У цьому віці важливою формою уяви стають мрії. З їх допомогою підлітки створюють образи бажаного майбутнього.

У підлітків активно розвивається мимовільна увага, її стійкість, розподіл і переключення. Значно збільшується обсяг уваги, її саморегуляція, регуляція зовнішніх проявів уваги та концентрація на поведінці чи діях людини. Мовлення підлітків розвивається в чотирьох напрямках: 1) як засіб спілкування; 2) як засіб набуття знань; 3) як інструмент творчості та

вираження спонтанної регуляції емоційних станів і поведінки; 4) як предмет дослідження. Водночас у підлітків зростає інтерес до розвитку виразності мовлення, щоб продемонструвати свою «інтелектуальну силу», розвинути чутливість до художньої мови, бажання писати вірші, скорочувати зайві слова, збільшувати словниковий запас, удосконалювати своє писемне мовлення. Однак існують і труднощі в розвитку мовлення. До них відносяться відсутність красномовства (невміння використовувати слова для вираження емоцій), мова, яка часто буває уривчастою і неадекватною за інтонацією, а також багатослівні і довгі речення.

Однією з ключових рис підліткового розвитку є формування самоідентичності та вибір власного місця у суспільстві. Психосоціальні виклики, з якими стикаються підлітки, включають пошук власного «я», розуміння своїх потреб, цінностей та цілей. Розкриття особистого потенціалу та здатність до самореалізації стають основними завданнями на шляху їхнього психічного розвитку. У підлітковому віці особливу роль відіграють соціальні взаємини, включаючи родинні та дружні стосунки. Прагнення до самостійності та незалежності супроводжуються необхідністю узгодження з соціальними нормами та встановленням балансу між особистісною свободою та відповідальністю. Підлітковий вік є періодом інтенсивного росту когнітивних здібностей та розумового розвитку. Розширення кругозору, розвиток критичного мислення та формування власних поглядів на світ є характерними рисами цього періоду. Психологічне здоров'я підлітка залежить від ефективності вирішення ним різноманітних конфліктів, адаптації до змін та побудови позитивних відносин з оточуючим світом. Здатність до самопізнання та регуляції власних емоцій вирішально впливає на формування емоційної стабільності та соціальної компетентності.

Отже, підлітковий вік є періодом важливих трансформацій, які визначають подальший розвиток особистості. Розуміння та врахування

психологічних аспектів цього етапу дозволяє створити сприятливі умови для формування здорової та гармонійно розвиненої особистості,

2.2. Особливості формування особистості дівчат-підлітків

Підлітковий вік є періодом значних змін, які впливають на формування особистості. Дівчата-підлітки в цей період проходять через інтенсивний фізіологічний, емоційний та соціальний розвиток, що визначає їх унікальні особистісні риси.

Однією з ключових особливостей формування особистості дівчат-підлітків є активний пошук ідентичності. Вони стикаються із запитаннями про власні цінності, інтереси та мети, розкриваючи свої унікальні риси. Пошук рольової тотожності стає центральним елементом їхньої психологічної діяльності, що відбивається у виборі професії, друзів та соціальних груп.

Фізіологічні зміни, пов'язані з пубертатним розвитком, також впливають на формування особистості дівчат. Зміни в тілесному розмірі, статевому розвитку та функціональних системах викликають не тільки фізичні зміни, але і нові емоційні враження, що формують їх відношення до самого себе та інших.

Спілкування з однолітками і дорослими відіграє ключову роль у соціальному розвитку дівчат-підлітків. Створення близьких відносин із своєю соціальною групою допомагає визначати їхню самоідентичність та навички міжособистісного спілкування. Взаємодія з різними людьми розширює їхні горизонти та допомагає виробляти соціальну компетентність.

У цьому періоді дівчата-підлітки активно формують своє бачення власної краси, успіху та ролі в суспільстві. Вони стикаються з питаннями

самоповаги та самооцінки, і розуміння себе у гендерному та соціокультурному контексті стає важливою частиною їхнього розвитку.

Формування особистості дівчат-підлітків – це складний та важливий етап їхнього життя, що визначається впливом різноманітних факторів, включаючи фізіологічні, соціальні та психологічні аспекти. Ось деякі ключові особливості цього процесу:

1. Фізіологічні зміни. Пубертатний період: Розпочинається з фізіологічних змін, таких як менструація та розвиток молочних залоз. Ці зміни можуть впливати на емоційний стан та сприйняття власного тіла.

2. Самоідентифікація. Пошук власного "я": Дівчата-підлітки стикаються з необхідністю визначення своєї самоідентичності. Вони шукають своє місце у суспільстві, розвиваючи власні цінності та переконання.

3. Соціальні взаємини. Дружба та рівність: Формування близьких дружб та рівноправних стосунків стає важливим аспектом для дівчат-підлітків. Це може впливати на їхні соціальні навички та сприйняття своєї ролі в групі.

4. Відносини з батьками. Автономія та залежність: підлітковий період вимагає балансу між потребою у самостійності та бажанням підтримки та залежності від батьків. Це може призводити до конфліктів та спроб визначити власні межі.

5. Академічні та професійні амбіції: вибір навчального та професійного шляху: Дівчата-підлітки стикаються з вибором навчальних та кар'єрних шляхів. Це може впливати на їхню самооцінку та розвиток академічних та трудових навичок.

6. Емоційне самопочуття: емоційна стабільність: Зміни в гормональному тлі можуть призводити до емоційної нестабільності. Важливо навчити дівчат-підлітків розуміти та ефективно впоратися зі своїми емоціями.

7. Погляд на тіло та здоров'я: формування ставлення до власного тіла: Соціальні норми та вплив ЗМІ можуть впливати на сприйняття власної

зовнішності. Важливо сприяти позитивному ставленню до фізичної активності та здорового способу життя.

8. Самооцінка та вплив соціальних медіа. Формування власного образу: Дівчата-підлітки часто стикаються з питаннями стосовно своєї зовнішності та прийняття у соціумі. Важливо враховувати вплив соціальних медіа на їхню самооцінку та надавати підтримку у розвитку позитивного ставлення до себе.

9. Ставлення до інших. Формування романтичних відносин: підлітковий період може супроводжуватися першими романтичними відносинами. Важливо навчати дівчат-підлітків здоровому ставленню до взаємин та розвивати навички міжособистісного спілкування.

10. Роль гендерних стереотипів. Вплив гендерних очікувань: дівчата-підлітки можуть стикатися з гендерними стереотипами, які впливають на їхні вибори та самовизначення у суспільстві. Важливо підтримувати їх у виборі шляху, незалежно від стереотипів.

11. Розвиток творчих та інтелектуальних здібностей. Стимулювання талантів: Підтримка та розвиток творчих та інтелектуальних здібностей є важливим аспектом формування особистості. Стимулювання самовираження та розкриття потенціалу сприяє розвитку унікальних здібностей.

12. Підготовка до дорослого життя. Орієнтація на майбутнє: підлітковий період – це час підготовки до дорослого життя. Формування навичок планування, прийняття важливих рішень та розвитку навичок самостійності грає важливу роль у подальшому житті дівчат.

13. Роль освіти та самовдосконалення: розвиток навчальних інтересів: заохочення розвитку навчальних інтересів та самовдосконалення сприяє формуванню особистості. важливо створити умови для активного навчання та пошуку нових знань.

14. Ментальне здоров'я. Самоусвідомлення та емоційна стійкість: врахування аспектів ментального здоров'я допомагає дівчатам-підліткам

розвивати навички самоусвідомлення, емоційної стійкості та ефективного управління стресом.

15. Сприйняття гендерних ролей. Самовизначення в гендерному контексті: важливо дозволити дівчатам-підліткам визначати свої ролі у відповідності до їхніх власних переконань та цінностей, уникаючи стереотипів і нормативів, які можуть обмежувати їхні можливості.

16. Ціннісні орієнтації. Формування цінностей: підлітковий період є часом формування цінностей. важливо навчати дівчат-підлітків критично мислити та визначати власні цінності, які визначатимуть їхні вибори та рішення.

17. Участь у громадському житті. Розвиток громадянської активності: підтримка участі в громадському житті сприяє розвитку відповідальності, соціальної компетентності та формуванню відчуття громадянської обов'язковості.

18. Технологічна грамотність. Адаптація до технологій: забезпечення навичок технологічної грамотності дозволяє дівчатам-підліткам ефективно використовувати технології та розвивати інноваційний підхід до вирішення завдань.

19. Міжкультурна компетентність. Розуміння культурного різноманіття: освіта у галузі міжкультурної компетентності розширює світогляд та сприяє розумінню та повагу до інших культур.

20. Розвиток фізичних навичок. Активна фізична діяльність: сприяння розвитку фізичних навичок та активності сприяє здоров'ю та формує позитивні звички щодо фізичного благополуччя.

Проблема формування особистості у період підліткового віку і на сьогодні залишається досить проблематичною та критичною. До вирішення даної проблеми потрібно підходити з застосуванням комплексного науково-

психологічного підходу, враховуючи такі фактори формування як спадковість, генотип, сім'я, однолітки, оточуючі, економічні умови тощо.

На сьогоднішній час, у період теперішньої війни, ми можемо спостерігати погіршення ментального здоров'я підлітків та людей, які їх оточують також. Гостро постає проблема репродуктивного здоров'я, психічного здоров'я, ранніх вагітностей та інше. Окреслюється тенденція зростання жорстокості, зниження самооцінки, втрати цінносних орієнтацій, які пов'язані з окупацією, зміною місця проживання, зміною оточення.

Зміни суспільного погляду на інтимне життя та відсутність систематичного батьківського та педагогічного впливів на підростаюче покоління в питаннях культури між статевих відносин внаслідок певної інфантильності дорослих роблять молодих осіб вразливими і неготовими до побудови гармонійних взаємовідносин.

У сучасному українському суспільстві є безліч проблем, пов'язаних зі статевої культурою. Результати досліджень сучасної української сім'ї підкреслюють певну нестабільність і плинність її структури, змінність ціннісних орієнтирів, збільшення кількості розлучень, малодітність, ріст кількості дітей-сиріт за наявності живих батьків, унормування проживання пари без реєстрації шлюбу і легітимізація поза сімейного батьківства. Сім'я – це клітина суспільства, яка вбирає в себе основні його риси, чутливо сприймаючи національно-культурні надбання і сучасні тенденції розвитку держави. З іншого боку, сім'я творить суспільство. Відповідно здорова нація формує здорові сім'ї і є основою для формування міцної держави [79].

Поведінка підлітка залежить як від біологічних характеристик, так і від можливостей організму, гнучкості психіки і впливу соціального середовища (особливості виховання, стереотипи поведінки, які прийняті у культурі, родині та найближчому оточенні). Зміни у психіці дитини пубертатного віку породжується специфічним збігом впливу біологічних і соціальних факторів і

пов'язані вони з формуванням особистісних якостей, характеру особистості. Діденко стверджує, що на фоні загальної вразливості психіки особливо страждає сексуальна сфера, а саме у пубертатному періоді статеве свідомість робить складний перехід від романтичної стадії до стадії зрілої статевої свідомості, поєднаної з високими ідеалами кохання [14, с. 109].

На думку В. Кришталя, особливістю формування статевої культури підлітків є сексуальна освіта, що полягає у відповідній віку правильній та повній інформації щодо різноманітного кола питань статевого життя [28]. Оскільки статеве виховання є складовою загального виховання дитини, то воно є важливою складовою батьківського впливу та освітнього процесу. Статеве виховання має на меті формування гармонійного психосексуального розвитку (статевої самосвідомості, статево-рольової поведінки, психосексуальної орієнтації, сексуальної мотивації та мотивів статевого акту, спілкування з протилежною статтю, поглядів на шлюб і сімейні стосунки) і в результаті – формування високої сексуальної культури. У найширшому розумінні під статеvim вихованням мають на увазі вплив суспільства на психосексуальний розвиток і формування людини, у вузькому – процес систематичного впливу на формування статевої свідомості та поведінку, який свідомо планується, реалізується і має конкретне бачення щодо кінцевого результату [28].

Отже, потрібно у ході психологічної підтримки підлітків під час війни звертати увагу на психосексуальний рівень розвитку та оптимізувати цей процес у позитивному напрямку.

Значення виховного впливу тата на становлення особистості доньки-підлітка. Батько/тато є незамінною людиною у житті дитини. Незважаючи на будь які обставини в його житті (розлучення, втрата роботи, зміна місця проживання, втрата здоров'я, непорозуміння з власними батьками, трудоголізм тощо) – він має успішно виконувати роль «люблячого тата, який

підкується про свою дитину». Завдяки спілкуванню з батьком у дитини розвиваються критичне мислення, мотивація, соціальні навички, самостійність і незалежність. Такі діти виростають більш чуйними, мають кращі стосунки в соціумі й набагато ефективніше справляються зі стресами й розчаруваннями.

Вітчизняні дослідники Нечитайло Ю. М., Нечитайло Д. Ю. та Буряк О. Г. виділяють сім основних аспектів, як тато може впливати на формування дитини, якщо приймає у цьому процесі активну участь:

1) *Батько є взірцем для наслідування.* Коли дівчинка підросте, вона мимоволі буде шукати в чоловіку якості, які бачила у свого батька. Ніжний і люблячий батько закладе в доньки бажання шукати супутника життя з аналогічними якостями, до яких вона звикла та з якими добре уживається.

2) *Унікальний досвід ігор з татом.* Батьки й матері спілкуються та грають з дітьми по-різному. Ігри дитини один на один з батьком, як правило, є більш стимулюючими й захоплюючими в порівнянні з іграми з матір'ю. Така взаємодія дає дитині можливість пізнати світ і свій власний діапазон емоцій, а також способи справлятися з емоціями в безпечному середовищі.

3) *Розвиток когнітивних функцій.* Батьки, залучені у виховання дітей, сприяють кращому розвитку їхніх когнітивних функцій, бо схильні вести розмови з використанням великої кількості запитань «Що?», «Де?», «Коли?» і «Чому?», а також розгорнутих відповідей, які допомагають дитині зрозуміти, як улаштований світ. Якщо батьки беруть участь у навчанні дітей, ті, як правило, демонструють кращу академічну успішність.

4) *Підготовка до дорослого життя.* Хороший батько не буде робити роботу або вирішувати проблеми за свою дитину, а завжди буде підштовхувати її до того, щоб дитина впоралася з ними самостійно. Батьки заохочують у дітей почуття самостійності, незалежності та впевненості в собі. Вони кидають дитині виклик, щоб та спробувала вирішити проблему різними

способами, що сприяє формуванню здорової самооцінки й почуття впевненості в собі. Ці навички готують дитину до спілкування з зовнішнім світом і вирішення проблем.

5) *Позитивна поведінка.* Дослідження показують, що діти, які мали доброзичливі стосунки зі своїми батьками, проявляють позитивну соціальну поведінку в суспільстві й менш схильні до депресії. Хлопчики, чий батьки були залучені у виховання, мали менше проблем з поведінкою, у той час як дівчатка, яких дбайливо любили батьки, мали більш високу самооцінку.

6) *Дисципліна.* Дисципліна є одним з найбільш складних аспектів виховання дітей. Мамі й батьку дуже важливо зберігати спокій під час вирішення складних виховних питань і ніколи не суперечити один одному при дитині. Батьки можуть полегшити життя всієї сім'ї, взявши на себе відповідальність за підтримання дисципліни, оскільки вони, як правило, демонструють більшу ефективність у цьому питанні. Дослідження показують, що батьки більш успішні в підтримці дисципліни у хлопчиків.

7) *Свобода та відповідальність.* Батьки перебувають у становищі людей, які розмовляють зі своїми дітьми-підлітками про цінності й переконання, і пропонують їм свободу поряд з почуттям відповідальності. Залучення дітей до спільної домашньої роботи також заохочує їх почуття відповідальності, яке робить більш зрілим їхнє мислення, дає їм відчуття контролю над своїми власними успіхами й невдачами.

Від взаємин тата і доньки у подальшому можуть залежати формування психологічних установок на спілкування і на програму поведінки дорослої дівчини з юнаками/мужчинами та на вибір майбутнього чоловіка. Великою імовірністю є проблема сприйняття інших чоловіків як чужих, коли батько добровільно/з примусу усувається від виховання дівчинки.

Емоційна близькість доньки і тата з раннього дитинства сприятиме послабленню емоційної напруги у підлітковому віці: легше сприйматимуть та

переживатимуть труднощі буденного життя та становлення власної особистості. Також тато має надавати однакові гендерні можливості для різностатевих дітей і не виділяти когось.

Отже, батько/тато допомагає донькам-підліткам сформувати моральні цінності, перспективу подальшого життя, особисті цілі, побудувати у майбутньому здорові/адекватні та рівноправні стосунки, має навчити усвідомлювати власну гендерну роль.

Особливості формування особистості дівчат-підлітків представляють собою комплексний та надзвичайно важливий процес, який обумовлений впливом багатьох факторів на різних рівнях їхнього життя. З психологічної перспективи, цей період визначається не лише фізіологічними змінами, але й розвитком соціальної, емоційної та інтелектуальної сфер.

У підлітковому віці дівчата переживають інтенсивний пошук власної ідентичності та визначення власного місця у суспільстві. Важливо враховувати вплив соціального середовища, культурних та гендерних очікувань, які можуть визначати їхні вибори та можливості.

Формування особистості дівчат-підлітків також пов'язане із становленням емоційної стабільності та розвитком соціальних навичок. Важливо враховувати їхні потреби у взаємодії, встановленні відносин з оточуючими, а також розвитку емпатії та комунікативних здібностей.

Розуміння індивідуальних особливостей та потреб дівчат-підлітків важливо для забезпечення психологічної безпеки та підтримки їхнього позитивного розвитку.

Отже, для успішного формування особистості дівчат-підлітків важливо створювати сприятливе середовище, що дозволяє їм вільно виражати себе та відчувати свою важливість у світі.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКОЇ РОДИНИ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДІВЧАТ- ПІДЛІТКІВ

3.1. Методики діагностики та інтерпретація отриманих даних

База дослідження: Опорний комунальний заклад «Ліцей Козятинської міської ради Вінницької області», учні 8А та 8Б класів (дівчата, 32 особи).

Емпіричні методи дослідження : діагностичні методики (тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей А.Я. Варги і В.В. Століна; Опитувальник соціалізації для школярів «Моя Сім'я»).

Мета: визначення різних аспектів батьківського ставлення.

Результати діагностики представлені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей

А.Я. Варги і В.В. Століна

	Стилі батьківського ставлення				
	Прийняття/не прийняття	кооперація	симбіоз	гіперсоціалізація	«мала невдаха»
% учнів	20 (6 осіб)	43 (14 осіб)	20 (6 осіб)	12 (4 особи)	5 (2 особи)

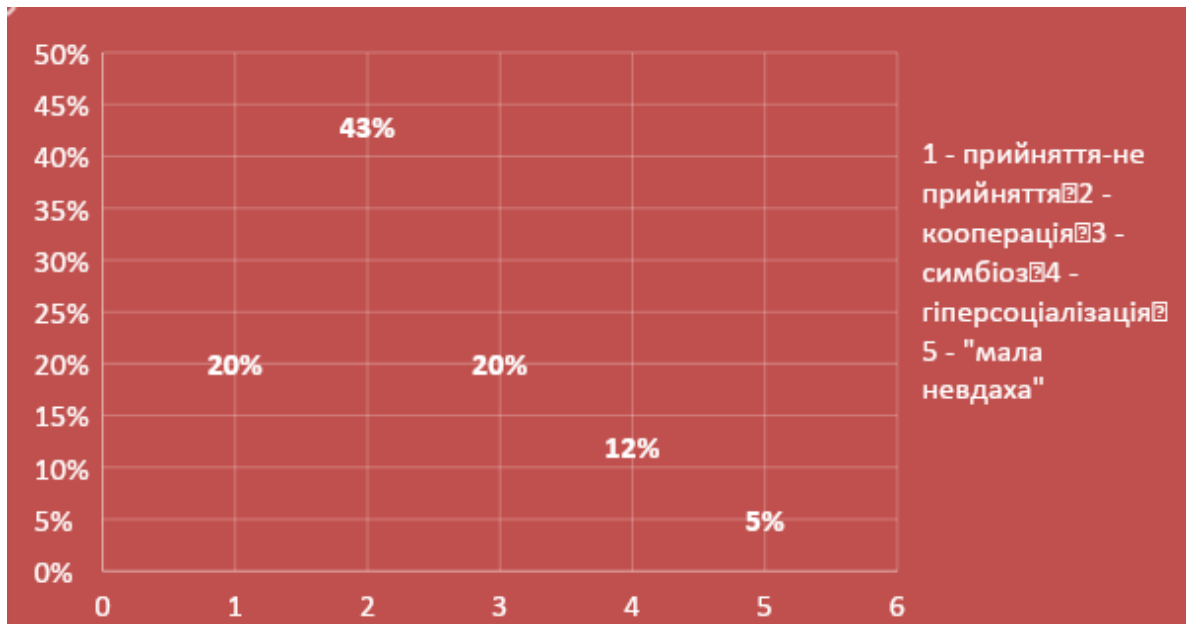

Рис. 3.1 Результати дослідження тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей А.Я. Варги і В.В. Століна.

Опитування респондентів має наступні результати щодо виду батьківського ставлення:

- Прийняття/не прийняття – у сім'ях 6 осіб, що становить 20% респондентів;
- Кооперація – у сім'ях 14 учениць, що становить відповіді 43% респондентів;
- Симбіоз – у сім'ях 6 осіб, що становить відповіді 20% респондентів;
- Гіперсоціалізація – у сім'ях 4 дівчат, що становить відповіді 12% респондентів;
- «Мала невдаха» – у сім'ях 2 дівчат-підлітків, що становить відповіді 5% респондентів.

Результати дослідження за методикою Варги-Століна засвідчили, що стилі «кооперації», «прийняття» є оптимальними у вихованні та «симбіоз» можна віднести також до позитивно-нейтрального, адже підлітковий період є кризовим у житті підлітка, зокрема дівчини, які дуже чутливо реагують на

зовнішнє оцінювання і тому потребують як позитивного оцінювання так і підтримки.

Опитувальник соціалізації для школярів «Моя Сім'я».

Мета: методика допоможе вивчити взаєностосунки учня з членами своєї сім'ї. Отримані результати відображені у таблиці 2.

Таблиця 2.

Опитувальник соціалізації для школярів «Моя Сім'я»

	Рівні стосунків у сім'ї			
	благополучний	менш благополучний	задовільний	незадовільний рівень
% учнів	36 (11 учнів)	41(13 учнів)	15 (5 учнів)	8 (3 учня)

Отримані результати: 1 – благополучний рівень стосунків присутній у сім'ях 36% дівчат-підлітків; 2 – менш благополучний відповідно у 41%; 3 – задовільний рівень є у сім'ях 15% підлітків-дівчат; 4 – незадовільний рівень спілкування визнають 8% респондентів.

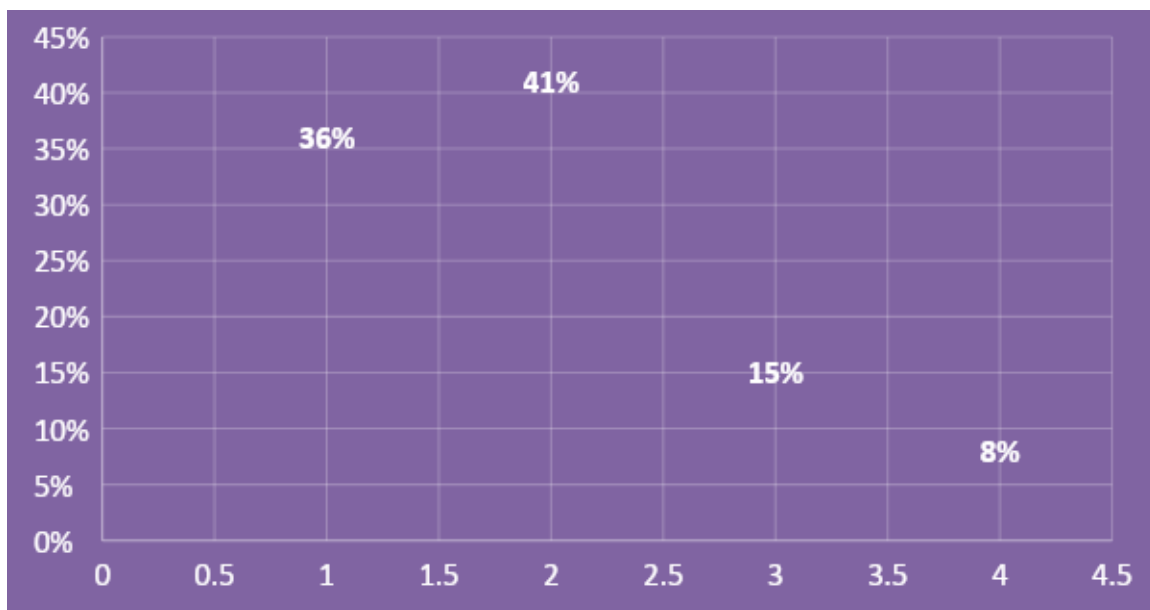

Рис. 3.2. Результати дослідження за опитувальником соціалізації для школярів «Моя Сім'я».

Результати за методикою опитувальника соціалізації для школярів «Моя сім'я» засвідчили, що 1 – благополучний рівень ситуації виховання у сім'ї прослідковується у 36% респондентів; 2 – менш благополучний рівень – у 41% дівчат-підлітків; 3 – задовільний рівень виховної ситуації у 15% респондентів; незадовільний рівень – у 8% школярок. Тобто 92% дівчат-підлітків виховуються у сприятливих умовах сімейного впливу.

Порівнявши результати обох методик, ми дійшли висновку, що 87.5% (середнє арифметичне по двох дослідженнях) дівчат-підлітків перебувають у благополучних сім'ях та виховуються у позитивному сімейному середовищі.

3.2. Психолого-педагогічні рекомендації щодо покращення рівня взаємодії батьківської родини та дівчини-підлітка у процесі виховання

Взаємодія між батьківською родиною та підлітком, особливо дівчиною-підлітком, є важливим фактором, що визначає гармонію та стабільність в розвитку особистості молодої людини. Період підліткового віку супроводжується фізичними, емоційними та соціальними змінами, що робить важливим вивчення та розуміння психолого-педагогічних аспектів виховання в цьому життєво важливому періоді.

Сьогодні у світі зростаючої комплексності та швидкісних змін, роль батьків у вихованні дітей, особливо підлітків, набуває нового розміру. У той час як відкриття нових можливостей та розширення світогляду стають важливими завданнями для дівчини-підлітка, важливою є його батькам забезпечити підтримку, наставництво та правильну рушійну силу для її особистісного росту.

В даному контексті психолого-педагогічні рекомендації стають інструментом, що спрямований на покращення взаємодії між батьківською родиною та дівчиною-підлітком. Вони враховують особливості підліткового розвитку, а також надають родині інструменти для створення позитивного та емоційно насиченого середовища, в якому підліток зможе розвиватися, вчитися та виражати себе. Правильно спрямована взаємодія в цьому періоді життя не лише сприяє гармонійному розвитку особистості, але й формує стійкі та позитивні родинні зв'язки, які визначатимуть підлітковий шлях до самостійності та самовизначення в дорослому житті.

Взаємодія між батьківською родиною та підлітком, особливо дівчиною-підлітком, може бути чутливою та важливою частиною процесу виховання. Ось психолого-педагогічні рекомендації для покращення цієї взаємодії:

1. Активна комунікація.

- Забезпечте регулярну відкриту комунікацію між батьками та дівчиною. Спілкуйтеся про її день, інтереси, але також про її переживання та плани на майбутнє.
 - Створіть «час розмови», коли можна безпосередньо обговорювати будь-які теми або проблеми, які можуть виникнути.
2. Спільні заняття та інтереси.
- Визначте спільні заняття або хобі, які вас обох цікавлять. Це може зміцнити ваші стосунки та створити спільні позитивні враження.
 - Залучайте дівчину до сімейних заходів та виразів творчості, таких як готування разом, подорожі або робота над сімейними проектами.
3. Визнання та підтримка індивідуальності.
- Поважайте та визнавайте індивідуальність дівчини, дозволяючи їй розвивати власний стиль та інтереси.
 - Підтримуйте її у виборі особистого шляху та визначенні власних цілей та цінностей.
4. Встановлення чітких меж та правил.
- Розгляньте разом з дівчиною правила та очікування щодо її поведінки та відповідальності.
 - Важливо забезпечити баланс між автономією та необхідністю встановлення меж.
5. Розуміння та емпатія.
- Вивчайте питання, які виникають у дівчини, і намагайтеся розуміти її точку зору.
 - Виявляйте емпатію та підтримку в складних ситуаціях, щоб вона відчувала, що може розраховувати на вашу підтримку.
6. Сприяння самостійності та відповідальності.
- Надавайте можливості для самостійності та прийняття відповідальності за свої дії.

- Заохочуйте висловлення своїх власних думок та допомагайте розвивати аналітичне мислення.
7. Консультування та підтримка у навчанні.
 - Відзначайте успіхи та досягнення в навчанні, але також надавайте допомогу та підтримку в труднощах.
 - Сприяйте її освітньому розвитку, надаючи доступ до додаткової інформації, книг та можливостей для самостійного навчання.
 8. Поінформованість про підліткову психологію. Поглиблюйте свої знання про особливості підліткової психології. Розуміння фізіологічних та психічних змін, які відбуваються у підлітка, допомагає створювати ефективний підхід до виховання.
 9. Гнучкість та адаптивність. Будьте гнучкими та адаптабельними в своєму підході. Підліток може зазнавати швидких змін настрою та інтересів, тому важливо адаптуватися до нових обставин.
 10. Порозуміння впливу соціальних мереж та технологій. Будьте освіченими щодо впливу соціальних мереж та технологій на підлітків. Спілкуйтеся про ці аспекти, допомагайте розуміти ризики та переваги використання сучасних технологій.
 11. Сприяння розвитку самовизначення та цілей. Підтримуйте процес самовизначення та формулювання особистих цілей. Допомагайте визначати інтереси та напрями для подальшого розвитку.
 12. Управління стресом та емоціями. Навчіть підлітка управляти стресом та емоціями. Розглядайте разом з нею техніки релаксації, медитації та інші способи подолання емоційного напруження.
 13. Формування здорових звичок та стиль життя. Залучайте до формування здорових звичок, включаючи правильне харчування, фізичну активність та забезпечення здорового сну.

14. Сприяння розвитку креативності та самовираження. Заохочуйте розвиток креативності та самовираження. Підтримайте її у виявленні та розвитку творчих талантів.

Ці рекомендації можуть служити основою для розвитку позитивної та підтримуючої взаємодії між батьками та дівчиною-підлітком. Важливо враховувати індивідуальні особливості та потреби кожної дитини при впровадженні цих підходів.

- Поглиблення взаєморозуміння генерацій. Спробуйте зрозуміти світогляд та цінності молодого покоління. Активно слухайте їхні погляди та переконання, ставтеся з повагою до їхньої унікальності.
- Підтримка соціальних зв'язків. Сприяйте розвитку соціальних навичок та забезпечуйте позитивні соціальні зв'язки. Підтримка здорових дружб та соціальних зв'язків важлива для підлітка.
- Партнерство у прийнятті рішень. Залучайте підлітка до прийняття рішень у сім'ї. Партнерський підхід до прийняття рішень дозволяє підлітку відчувати свою важливість у сімейному колективі.
- Підтримка індивідуального розвитку. Дозволяйте підлітку експериментувати та розвивати свої інтереси. Підтримайте її у виборі предметів для вивчення та дозволяйте досліджувати світ.
- Етика і відповідальність в Інтернеті. Вчіть підлітка етиці та відповідальності в Інтернеті. Обговорюйте питання цифрової безпеки та важливість розуміння етичних аспектів використання технологій.
- Проведення сімейних обрядів та традицій. Зберігайте сімейні традиції та обряди. Спільні ритуали можуть зміцнювати сімейні зв'язки та створювати приємні спільні спогади.
- Підтримка в професійному самовизначенні. Розмовляйте з підлітком про її мрії та професійні цілі. Допомагайте зрозуміти можливості та шляхи до досягнення кар'єрних успіхів.

- Участь у спільних благодійних проектах. Залучайте сім'ю до благодійних дій. Спільна участь у проектах допомоги іншим розвиває відчуття соціальної відповідальності та співчуття.
- Формування навичок конфліктного врегулювання. Навчайте підлітка ефективному вирішенню конфліктів. Розглядайте важливість вираження власних почуттів та пошук компромісів.

Ці рекомендації враховують різноманітні аспекти виховання дівчини-підлітка, надаючи більше можливостей для її розвитку та взаємодії в сімейному оточенні:

1) Стимулювання самоосвіти через технології. Залучайте підлітка до використання онлайн-ресурсів для самоосвіти. Підтримуйте в її бажанні вивчати нові технології, мови або навички через інтернет-курси та додатки.

2) Відкриття діалогу про ментальне здоров'я. Розмовляйте про ментальне здоров'я як важливу частину загального благополуччя. Діліться власними досвідами та надавайте ресурси для розвитку позитивних ментальних стратегій.

3) Розвиток фінансової грамотності. Навчайте фінансової грамотності, включаючи управління особистим бюджетом та розуміння важливості фінансових рішень.

4) Використання сучасних засобів комунікації. Використовуйте сучасні засоби комунікації, такі як месенджери та соціальні мережі, для того, щоб залишатися зв'язаними та висловлювати підтримку в онлайн-режимі.

5) Освіта щодо психологічного благополуччя в Інтернеті. Надавайте інформацію щодо безпеки в Інтернеті та психологічного впливу соціальних мереж. Вчіть виявляти та управляти цифровим стресом.

6) Спільне використання технологій для творчого вираження. Заохочуйте використання технологій для творчих виразних форм, таких як фотографія, відео або музика. Разом займайтеся створенням цифрових проєктів.

7) Розвиток навичок критичного мислення в Інтернеті. Вчіть розрізняти достовірну інформацію в Інтернеті та розвивайте навички критичного мислення при сприйнятті віртуального контенту.

8) Спільний перегляд відомих документальних фільмів та відеоуроків. Обирайте для перегляду разом відомі документальні фільми або відеоуроки з тем, які можуть зацікавити підлітка, і обговорюйте їх після перегляду.

9) Створення сімейного блогу або відеожурналу. Розгляньте можливість ведення спільного онлайн-простору, такого як сімейний блог або відеожурнал, де кожен може ділитися своїми історіями та враженнями.

10) Спільна участь у сімейних онлайн-іграх. Грайте разом в онлайн-ігри або віртуальні ігри, які сприяють командній співпраці та взаємодії.

Ці ідеї надають більше конкретних та сучасних методів взаємодії з дівчиною-підлітком у контексті активного використання сучасних технологій та цифрових ресурсів.

Взаємодія батьківської родини та дівчини-підлітка є ключовим фактором у формуванні її особистості, цінностей та здатностей. На фоні вимогливого сучасного світу, де підлітки зіштовхуються з різними викликами, педагогічний та психологічний підхід до їх виховання стає більш ніж важливим.

Забезпечення ефективної взаємодії вимагає комплексного підходу, що базується на розумінні індивідуальних особливостей кожної дитини та врахуванні психосоціальних аспектів підліткового розвитку. Персональний підхід, активна участь батьків у житті та інтересах підлітка, а також сприяння його самовизначенню стають важливими складовими успішної взаємодії.

Сучасні тенденції виховання також включають в себе використання новітніх технологій, зокрема сучасних комунікаційних засобів, онлайн-навчання та інтерактивні форми спілкування. Це не лише зближує сім'ю, але й

надає підліткові додаткові можливості для розвитку та виявлення власного потенціалу.

Педагогічні та психологічні рекомендації, орієнтовані на практичність та сучасність, включають у себе розвиток цифрової грамотності, підтримку та співпрацю в онлайн-середовищі, а також активну участь у сучасних трендах та інтересах підлітка.

Всебічний розвиток особистості дівчини-підлітка в контексті сімейного виховання потребує не лише збалансованого підходу батьків, але і їхньої готовності пристосовуватися до швидко змінюючогося сучасного світу. Зазначені рекомендації та стратегії стають важливими кроками у напрямку покращення взаємодії та спільного виховання, сприяючи здоровому та гармонійному розвитку молодої особи в контексті родинних цінностей та підтримки.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження теми кваліфікаційної роботи нами були розв'язані поставлені завдання.

Сім'я та родина стоять на першому місці в кожній людині. А для дитини це місце, де вона проходить соціалізацію, тобто перший інститут, де знайомиться зі світом. Проведений аналіз проблеми впливу сім'ї на становлення особистості підлітків засвідчив той факт, що сім'я протягом історії розвитку людства залишалася складним й унікальним інститутом соціального виховання, у якому відбиваються всі зміни в суспільному житті. І сьогодні провідною функцією родини є виховання молодого покоління, передача дітям суспільно-історичного досвіду людства, підготовка їх до свідомого дорослого життя. Обґрунтовано, що сімейне середовище найбільше впливає на процес становлення особистості підлітків, незважаючи на те, що зміст, способи, стилі виховної взаємодії у сім'ї змінюються з переходом дитини на нові вікові етапи, а сам підліток активно зорієнтований на спілкування з ровесниками.

1. Проаналізувавши психолого-педагогічну та методичну літературу по проблемі кваліфікаційної випускової роботи нами опрацьовані наукові дослідження щодо стилів батьківського виховання привертають увагу вчених з усього світу і ця тема вивчається в різних країнах, включаючи Україну, Європу, Америку та Азію. Лорі Френсіс Шіфрін відомий американський психолог, який досліджував вплив стилів батьківського виховання на підлітків. Його робота допомагає розуміти важливі аспекти виховання підлітків і їхню психологічну адаптацію.

Діана Баумрінд американська психологиня, яка здійснила великий внесок у дослідження стилів батьківського виховання. Вона вперше запропонувала концепцію «авторитетного стилю батьківства» і описала його як баланс між контролем і підтримкою. Діана Баумрінд вперше презентувала

концепцію авторитетного стилю батьківства в своїй роботі, що датується 1960-ми роками. Вона розглядала структуру та функції батьківського контролю та підтримки. Масуд Ахмед бангладеський психолог, який вивчав вплив стилів батьківського виховання на дітей в азійському контексті. Його дослідження допомагають розуміти важливі аспекти виховання у країнах, що розвиваються.

Ірина Бех – українська психологиня, член Національної Академії педагогічних наук України. Її дослідження спрямовані на вивчення психосоціального розвитку дітей та впливу батьківського виховання на їхній емоційний стан та адаптацію до соціального середовища. Марина Кравчук – українська науковиця, кандидат психологічних наук, її дослідження спрямовані на вивчення родинних відносин та впливу виховання на формування особистості підлітків та ін.

2. Нами були описані сутність та зміст основних понять дослідження, зокрема одним із важливих аспектів вивчення батьківського виховання полягає в аналізі стилів, які батьки використовують у вихованні своєї дитини. За період останніх десятиліть вчені виділили такі стратегії стилів батьківського виховання, які впливають на розвиток дитини (авторитарний, авторитетний, дозвільний та байдужий, кожен з яких характеризується своїми унікальними рисами). Зв'язок між батьківським впливом і віком дитини є складною і важливою проблемою в сучасній психології. Дослідження на цю тему принесли цінний внесок у розуміння того, як батьківські стосунки впливають на дітей на різних стадіях їхнього життя. Тому нами була опрацьована та представлена наукова інформація щодо особливостей сімейного виховання на певному віковому періоді від народження до періоду ранньої юності.

3. Стратегії батьківського виховання полягають у використанні ними одного або декількох типів батьківського впливу, зокрема авторитарного, авторитетного, дозвільного та байдужого. Учені з різних країн працюють над

важливими аспектами взаємодії між батьками та дітьми, їхні дослідження та публікації надають цінний внесок у розуміння ролі батьківського виховання на різних етапах життя дитини, сприяючи формуванню наукового та практичного підґрунтя для сучасних підходів до виховання та психологічної підтримки родин.

4. Емпірично дослідили тип родинного виховання, який присутній у сім'ях за допомогою діагностичних методик: тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей А.Я. Варги і В.В. Століна та опитувальника соціалізації для школярів «Моя Сім'я». Порівнявши результати обох методик, ми дійшли висновку, що 87.5% (середнє арифметичне по двох дослідженнях) дівчат-підлітків перебувають у благополучних сім'ях та виховуються у позитивному сімейному середовищі.

5. Опрацювавши наукову та методичну психолого-педагогічну та соціологічну літературу по темі випускної роботи ми запропонували психолого-педагогічні рекомендації щодо покращення рівня взаємодії батьківської родини та дівчини-підлітка у процесі виховання.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї багатогранної проблеми. Зокрема, подальшого дослідження потребує визначення педагогічних умов і пріоритетних напрямів сімейного виховання. Доцільно було б звернути увагу на розробку цілісної системи спеціального всеобучу батьків із метою підвищення їхньої педагогічної компетентності з проблем виховання дітей у сім'ї. Важливим є питання удосконалення форм і методів взаємодії школи, сім'ї, громадськості з метою всебічного гармонійного розвитку особистості підлітка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання: дис...док. пед. наук: 13.00.05. 13.00.07. К. 2017. 573 с.
2. Асєєва Ю. О. Негармонійні стилі сімейного виховання кібер-адиктів (очима батьків). *Загальна психологія. Історія психології*. 2020. Том 31 (70).http://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/3_2020/3_2020.pdf#page=7.
3. Берегова Н.П., Федорчук П.І. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки*. Львів, 2020. Вип. 6. С. 45-54.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 книгах: навчально-методичний посібник. К.: Либідь, 2003. Кн.: 2. 2003. 341, с.
5. Бех І.М. Соціально-психологічні особливості сімейного виховання як умови розвитку особистості. Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти. 2015.
6. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій; МАУП. К.: МАУП, 2001. 95 с.
7. Вікова та педагогічна психологія: курс лекцій. К.: Каравела, 2005. 399 с.
8. Гірчук О. В. Умови формування самооцінки в підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць*. Київ. 2008. Т. Х. Частина 3. С. 241-249.
9. Гончарук І. О. Формування соціально-психологічних компетентностей майбутніх педагогів у процесі вивчення дисципліни «Сімейне виховання». *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 3. С. 98-104.
10. Гошовська Д., Гошовський Ю. Дифузна ідентичність підлітків із різнотипних депривованих сімей: факторний аналіз. Психологічні

- перспективи. 2018. № 32. С. 85-96. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2018-32-85-96>.
11. Григор'єва М. С. Прояви нестабільності емоцій у підлітковому віці. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. Вип. 128. С. 72-75.
12. Гуртовенко Н. В. Вплив батьків на самооцінку підлітка, як запорука успішного становлення особистості. Міжнародний електронний науковопрактичний журнал «WayScience». 2019. С. 5-12. <http://surl.li/hqerk66>.
13. Діденко С. В. Психологія сексуальності та сексуальних стосунків: Навчальний посібник. К.: Арістей, 2003. 312 с.
14. Долинська Л., Поліщук Д. Психологічні особливості розвитку когнітивного компонента самостійності сучасних підлітків. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 12 (57). С. 26-37.
15. Дружиніна І. А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів: дис...канд. психол. наук: 19.00.07. К. 2009. 217 с.
16. Заєць І.В., Туз Л.І., Конопелько О.О. Особливості взаємодії батьків із дітьми на підлітковому віці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2017. С. 23-31.
17. Зозуляк-Случик Р., Лесюк, О. Психологічні особливості формування самооцінки підлітків. *Обрії*. 2015. № 1. С. 13-26.
18. Іваниця А. В. Особливості сімейного виховання студентської молоді. *Витоки педагогічної майстерності*. 2013. Випуск 12. С. 96-101. <http://surl.li/hqlgz>.
19. Ільїн С. П. Диференціальна психофізіологія чоловіки і жінки. К. 2003. 544 с.

20. Калаур С., Волошенко, М. Вплив складу батьківської сім'ї на сформованість у підлітків та молоді образу майбутньої сім'ї. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка*. 2021. Т. 1. № 2. С. 154-161. <http://nzp.tnpu.edu.ua/article/view/250942>.
21. Кле Мішель. Психологія підлітка. К.: Педагогіка, 1991. 171, с.
22. Ковальов С. В. Психологія сімейних відносин. Х.: Педагогіка, 1987. 159 с.
23. Козицька І. В., Ковальська, О. О. Психологічні особливості самооцінки та рівня домагань підлітків. *Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості*. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2018. С. 130-137. <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v6/i14/16.pdf>.
24. Копець Л. В. Психологія особистості. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 458 с.
25. Кравченко Т. «Життєві сценарії» сім'ї та їхній вплив на соціальний розвиток особистості. *Педагогіка і психологія*. 2002. № 1-2. С. 61-67.
26. Краєва О. А. Проблема кризи ідентичності в період нормативної кризи підліткового віку. *Педагогічний процес: теорія та практика*. 2016. № 1 (52). С. 46-50. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/15038/1/O_Kraieva_PP_TP_1.pdf.
27. Крайніков Е. В. Психологія розвитку: Словник-довідник. Київ: Арістей, 2004. 257 с.
28. Кришталь В. В., Григорян С. Р. Сексологія. Харків: Акад. сексол. исслед., 1999. 1152 с.
29. Кулешова О. В., Заєць Г.А. Соціально-психологічні особливості сімейного виховання. Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців : тези доповідей XI

- Всеукраїнської науково-практичної конференції, (Хмельницький, 27 квітня 2023). Хмельницький: Кафедра психології та педагогіки ХНУ, 2023. С. 54-56.
30. Кутішенко В.П., Ставицька С.О. Психологія розвитку та вікова психологія: Практикум: навч. посіб. К.: Каравела, 2009. 448 с.
31. Кучеренко С. Методологічні підходи до вивчення самосвідомості особистості підлітків та юнаків. Психологія і суспільство. 2009. № 1 (35), С. 134-151.
32. Лапікура О. В., Слободченко Л. М., Шкіряк-Ніжник З. А., Горбань Н. Є., Слепакурова І. В. Вплив стресових ситуацій у сім'ї на формування поведінки підлітка. Актуальні питання педіатрії, акушерства та гінекології. 2020. № 2 С. 21-29.
33. Лемак М.В., Петрище В.Ю. Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник. Вид. 2-ге, виправлене. Ужгород. 2012. 616 с.
34. Лемак О., Корсак О., Султанова І., Іванишин І., Арламовський Р., Фірка А. Особливості фізичного стану підлітків з різним рівнем фізичного розвитку. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Фізична культура*, 2020. Вип. 35, С. 48-59.
35. Лесгафт П. Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение; Комент. Е. С. Буха. М.: Педагогіка, 1991. 174 с.
36. Лисенко І. І. Сімейне виховання як складова соціально-психологічного здоров'я дитини. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2018. № 50. С. 81-85.
37. Литвинова С. М. Соціально-психологічні аспекти взаємодії батьків та дітей у контексті сімейного виховання. *Науковий вісник Інституту проблем виховання НАПН України*. 2015. № 7, С.123-132.
38. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: навч. посіб. К.: ЕксОб, 2000, 1999. 302 с.

39. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: Навчальний посібник для вищої школи. К.: Наукова думка, 1999. 215 с.
40. Маргаритова Г. Особливості уявлень дітей старшого дошкільного віку про сім'ю та сімейні ролі. *Дошкільне виховання*. 2010. № 1. С.83-89.
41. Михайленко К.О. Особливості розвитку самооцінки сучасного підлітка. *Освіта і наука, 2023: збірник наукових праць учасників звітної-наукової конференції студентів та аспірантів факультету психології*. 2023. С. 173-174. <http://surl.li/hqehq>.
42. Моранець М. Особливості сімейного виховання та формування агресивності у підлітків. *Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції*. 2020. С. 136-142.
43. Наш проблемний підліток: навч. Посіб. // Є.В. Алексєєва, О.Е. Байтингер, О.Б. Долгинова та ін.: Союз, 1999. 142 с.
44. Немеш В. І. Емоційна трансформація підліткового віку. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Психологія*. Ужгород. 2021. Випуск 3. С. 93-95. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/42577/1/36-.pdf>.
45. Окушко Т.К. Оптимізація процесу формування соціальної компетентності підлітків у позашкільному навчальному закладі: теоретичний аспект. *Теоретикометодичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2009. Вип. 13. Книга С. 451-456. <https://core.ac.uk/download/pdf/32305394.pdf>.
46. Особливості психічного розвитку старшокласників і виховні завдання батьків. *Позакласний час*. 2002. № 20. С. 13-14.
47. Папуша В. Вплив батьківсько-сімейного виховання на віктимну поведінку підлітків. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей*. 2014. С. 357-358.

48. Помазова О. В. Дослідження ефективності програми розвитку самосвідомості у підлітків з суб'єктивним переживанням самотності. *Міжнародний науковий журнал «Науковий огляд»*. 2019. Т. 6. № 59. С. 141-156. <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1879>.
49. Пономаренко Л.П. Роль тренінга батьківської ефективності в формуванні демократичної ментальності. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 11. С. 66-67.
50. Прашко О. В. Особливості розвитку соціальної компетентності у підлітків. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 11. С. 23-27.
51. Психологія підлітка: посібник / под ред. А. А. Реана. Прайм-Евроснак, 2006. 480 с.
52. Психологія: підручник для студ. вуз. / за ред. Ю.Л. Трофімова. 3-тє вид., стереотип. К. : Либідь, 2001. 558 с.
53. Пухова Т. Развитие представлений о семейных отношениях у детей. *Вопросы психологии*. 1996. № 2. С. 55-59.
54. Радченко М.І. Особливості соціально-психологічної саморегуляції сімей з «ненаучуваними» дітьми. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 3. С. 23-28.
55. Райхель Д. Д. Зв'язок схильності до девіантної поведінки з особливостями емоційно-вольової сфери підлітків. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра спеціальності «Психологія». Національний авіаційний університет. Київ. 2022. 39 с.
56. Семиченко В. А. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: навч. посібник. К.: Веселка, 1998. 210 с.
57. Сидоренко О. Б., Федоренко А. Ф. Вплив стилів сімейного виховання на особливості конфліктної поведінки підлітків. Improving and standardizing evaluation reports of webbased and mobile health interventions.

- Conference Proceedings of the 1st International Conference on New Horizons in Academic Research. Caracas, Venezuela, 17-19 February 2021. P. 20-26. https://ispic.ngoseb.com/assets/files/1_conf_17_19.02.2021.pdf202169.
58. Степаненко Л. І. Соціально-психологічні чинники формування особистісного потенціалу дитини у процесі сімейного виховання. *Особистість у культурі*. 2016. Вип.13 (2). С. 32-38.
59. Сулімова А. Психологічні особливості впливу сім'ї на почуттєво-емоційну сферу підлітка. Наука і навчальний процес : матеріали II Міжнародної науковопрактичної конференції: «Проблеми надання вищої освіти особам з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору». 2016. С. 141-144
60. Терлецька Л. Психологія дитинства: практикум: навчальний посібник. К.: Главник, 2006. 143 с.
61. Туриніна О. Л., Калюжна, А. В. Вплив стилю сімейного виховання на особистісний розвиток підлітка. In The XVI International Scientific and Practical Conference «Integration of scientific solutions and methods into practice», April 24-25, Paris, France. 2020. 393 p. <http://surl.li/hqisn>.
62. Феленюк А. Вплив батьківської сім'ї на формування ціннісних орієнтацій підлітків. 2021. <http://surl.li/hqjgo>.
63. Фесюкова Л. Моя сім'я: комплект наочних посібників для дошкільних закладів і початкової школи. Х.: Ранок, 2008. 165 с.
64. Цимбалюк І. М. Психологія: навчальний посібник: ВД «Професіонал», 2004. 214 с.
65. Шахрай В. М. Проблема формування в підлітків цінності життя у взаємодії школи і сім'ї: концептуальні засади дослідження. Народна освіта, 2017. № 3. С. 64-70. <https://core.ac.uk/download/pdf/158553855.pdf>.

66. Щербан Т. Д., Гоблик В. В., Липей М. Розвиток психологічних особливостей самосвідомості підлітків. Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука». Мукачєво-Ченстохова. 2021. № 2 (31). С.143-148
67. Яковенко Т.І., Кононенко О.В. Соціально-психологічні особливості сімейного виховання в контексті становлення особистості. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2016. С. 146-158.
68. Яновська Т. А. Психологічні особливості становлення ідентичності у дітей підліткового віку. *Психологія і особистість*. 2015. № 2 (1), С. 155-167.
69. Masud H, Ahmad MS, Cho KW, Fakhr Z. Parenting Styles and Aggression Among Young Adolescents: A Systematic Review of Literature. *Community Ment Health J*. 2019 Aug;55(6):1015-1030. [PubMed]
70. Martínez I, García JF. Impact of parenting styles on adolescents' self-esteem and internalization of values in Spain. *Span J Psychol*. 2007 Nov;10(2): 338-48. [PubMed]
71. Morris AS, Silk JS, Steinberg L, Myers SS, Robinson LR. The Role of the Family Context in the Development of Emotion Regulation. *Soc Dev*. 2007 May 01;16(2):361-388. [PMC free article] [PubMed]
72. Pong SL, Johnston J, Chen V. Authoritarian Parenting and Asian Adolescent School Performance: Insights from the US and Taiwan. *Int J Behav Dev*. 2010 Jan;34(1):62-72. [PMC free article] [PubMed]
73. Lopez NV, Schembre S, Belcher BR, O'Connor S, Maher JP, Arbel R, Margolin G, Dunton GF. Parenting styles, food-related parenting practices, and children's healthy eating: A mediation analysis to examine relationships between parenting and child diet. *Appetite*. 2018 Sep 01;128:205-213. [PMC free article] [PubMed]
74. Langer SL, Crain AL, Senso MM, Levy RL, Sherwood NE. Predicting child physical activity and screen time: parental support for physical activity and

- general parenting styles. *J Pediatr Psychol.* 2014 Jul;39(6):633-42. [PMC free article] [PubMed]
75. Leeman RF, Patock-Peckham JA, Hoff RA, Krishnan-Sarin S, Steinberg MA, Rugle LJ, Potenza MN. Perceived parental permissiveness toward gambling and risky behaviors in adolescents. *J Behav Addict.* 2014 Jun;3(2):115-23. [PMC free article] [PubMed]
76. Piotrowski JT, Lapierre MA, Linebarger DL. Investigating Correlates of Self-Regulation in Early Childhood with a Representative Sample of English-Speaking American Families. *J Child Fam Stud.* 2013 Apr;22(3):423-436. [PMC free article] [PubMed]
77. Nijhof KS, Engels RC. Parenting styles, coping strategies, and the expression of homesickness. *J Adolesc.* 2007 Oct;30(5):709-20. [PubMed]
78. Kuppens S, Ceulemans E. Parenting Styles: A Closer Look at a Well-Known Concept. *J Child Fam Stud.* 2019;28(1):168-181. [PMC free article] [PubMed]
79. <https://sexology.education/psihologichni-osoblivosti-formuvannya-seksualnoi-kulturi-pidlitkiv/>